

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΓΙΑ

Π.Μ.Σ.

ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

**Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων - Πανεπιστήμιο
Πελοποννήσου**

Τμήμα Οικονομικών Επιστημών - Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Τμήμα Οικονομικών Επιστημών - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Τμήμα Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων - Πανεπιστήμιο Πειραιά

Διαπανεπιστημιακό Διατμηματικό

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Τοπική και Περιφερειακή Ανάπτυξη και Αυτοδιοίκηση»

**Ετερότητα και Διαπολιτισμική Εκπαίδευση στις δομές
προσχολικής αγωγής της Τοπικής Αυτοδιοίκησης -
Άσκηση Κοινωνικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής για την
ένταξη "των διαφορετικών"**

ΜΟΥΛΚΙΑΡΩΤΟΥ ΣΕΡΑΦΕΙΑ

**Επιβλέπων: ΒΕΝΙΕΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
Καθηγητής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου**

Κόρινθος, Μάρτιος 2018

**Department of Political Studies and International Relations - University of
Peloponnese**

Department of Economics - Democritus University of Thrace

Department of Economics - Aristotle University of Thessaloniki

Department of Business Administration - University of Piraeus

**Interuniversity Interdepartmental
Master Program in
«Local and Regional Government and Development»**

**DIVERSITY AND INTERCULTURAL EDUCATION
STRUCTURES IN PRESCHOOL EDUCATION OF
LOCAL MUNICIPALITY – SOCIAL EDUCATIONAL
POLICY PRACTICE FOR THE INTEGRATION OF
“THE DIFFERENT”**

MOULKIAROTOU SERAFEIA

Corinth, March 2018

© 2018

Μουλκιάρωτου Σεραφεία

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος, All Rights Reserved

Αφιέρωση

“ M E N T O R I N G ”

Ευχαριστίες.

Πρωτίστως οφείλω να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Βενιέρη Δημήτρη, για την τιμή που μου έκανε να αναλάβει την επίβλεψη της εργασίας μου, καθώς και την υποστήριξη και επιστημονική καθοδήγηση που μου παρείχε, με ιδιαίτερη υπομονή.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του ΠΜΣ για την άψογη συνεργασία τους και τις πολύτιμες γνώσεις που μας πρόσφεραν.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου, που μου συμπαραστάθηκε σε αυτόν τον δύσκολο, αλλά ευχάριστο για μένα αγώνα.

Τέλος αισθάνομαι την ανάγκη να πω ότι τελειώνοντας την παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική μου εργασία, είμαι πολύ χαρούμενη, γιατί μου δόθηκε η ευκαιρία να ασχοληθώ με ένα θέμα «ενδιαφέρον» και παράλληλα «δύσβατο» σύμφωνα με τον επιβλέποντα καθηγητή μου. Αγαπημένο όμως θέμα για μένα γιατί ανήκει στα επιστημονικά μου ενδιαφέροντα και εκφράζει τις επαγγελματικές και προσωπικές μου ανησυχίες.

Πίνακας Συντομογραφιών

Ο.Τ.Α: Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης

Ο.Η.Ε: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Μ.Κ.Ο: Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

Δ.Υ.Ε.Π: Δομές Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων

Τ.Ε.Π.Α.Ε: Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής Εκπαίδευσης

Α.Π.Θ: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΚΑΠΗ: Κέντρο Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων

ΟΑΕΔ: Οργανισμός Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού

ΑΜΕΑ: Άτομα με Ειδικές Ανάγκες

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο :Μεταναστευτικό ζήτημα-Ετερότητα- Συμπεράσματα	5
1.1. Μεταναστευτικό Ζήτημα	5
1. 1. 1. Το φαινόμενο της μετανάστευσης και οι αιτίες του	5
1. 1. 2. Η κοινωνική ένταξη των μεταναστών και προσφύγων	8
1. 1. 3. Το ζήτημα ένταξης των μεταναστών μαθητών στην εκπαίδευση	9
1.2. Ετερότητα	11
1. 2. 1 Πολιτισμική ετερότητα	13
1. 2. 2 Γλωσσική ετερότητα	14
1. 2. 3 Θρησκευτική ετερότητα	16
1.3 Συμπεράσματα	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : Διαπολιτισμική Εκπαίδευση - Συμπεράσματα	19
2.1.Διαπολιτισμική Εκπαίδευση- Αναφορά Μοντέλων Εκπαίδευσης	19
2. 1. 1. Στόχοι της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης	20
2. 1. 2. Η σημασία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης	21
2. 1. 3. Εφαρμογή της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης	22
2. 1. 4. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση στην Ελλάδα	23
2. 1. 5. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού	25
2.2. Συμπεράσματα	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο :Σύγκριση της Ελλάδας με άλλες χώρες ως προς την άσκηση κοινωνικής πολιτικής για την διαχείριση και την ένταξη του διαφορετικού	31
3.1. Εκπαιδευτική πολιτική	31
3. 1. 1. Εκπαιδευτική πολιτική της Γερμανίας	31

3. 1. 2. Εκπαιδευτική πολιτική του Ηνωμένου Βασιλείου	32
3. 1. 3. Εκπαιδευτική πολιτική της Κύπρου	33
3. 1. 4. Εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας	34
3.1. 5. Δομές προσχολικής αγωγής της Τοπικής Αυτοδιοίκησης	35
3.2. Συμπεράσματα	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο : Άσκηση κοινωνικής εκπαιδευτικής πολιτικής για την ένταξη «των διαφορετικών»	41
4.1. Κοινωνική Εκπαιδευτική πολιτική	41
4.2. Κοινωνική Πολιτική	41
4. 2. 1. Στόχοι της κοινωνικής πολιτικής	43
4. 2. 2. Άσκηση κοινωνικής πολιτικής – κοινωνικό μάρκετινγκ	44
4.2.3 Η έννοια της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού	45
4.3. Κοινωνικά δικαιώματα	47
4.4. Δια Βίου Μάθηση στα κοινωνικά δικαιώματα	49
4.5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	50
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	52
Ξενογλώσση βιβλιογραφία	56
Ελληνική Βιβλιογραφία	57
Διαδικτυακές πηγές	64

«Στον κόσμο που έρχεται αν δεν μπορείς να βρεις τον δρόμο σου
μέσα στην διαφορετικότητα, είσαι χαμένος».

Robert Hughes.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι σύγχρονες κοινωνίες είναι πολυπολιτισμικές. Αυτό είναι μια καινούρια πραγματικότητα, η οποία αναμένεται να συνεχιστεί τα επόμενα χρόνια λόγω της συνεχούς μετακίνησης πληθυσμών. Η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια έχει δεχτεί πλήθος μεταναστών και προσφύγων, οι οποίοι έχουν καταφύγει στη χώρα μας ζητώντας άσυλο ή χρησιμοποιώντας τη ως ενδιάμεσο σταθμό στο ταξίδι τους προς την Ευρώπη. Ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών έχει επαναπατριστεί από τη δεκαετία του 1990 και μετά και έχει εγκατασταθεί μόνιμα στη χώρα μας. Ως αποτέλεσμα αυτού είναι έντονη η πολιτισμική, γλωσσική και θρησκευτική ετερότητα. Οι πρόσφυγες και οι μετανάστες που έρχονται στη χώρα μας, έχουν ένα διαφορετικό πολιτιστικό υπόβαθρο, διαφορετικές παραδόσεις και αντιλήψεις. Η έλευση και εγκατάσταση των προσφύγων και των μεταναστών δημιούργησε νέες ανάγκες στην εκπαίδευση. Οι διαφορετικοί μαθητές χρειάζεται να ενταχθούν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και αυτό το ρόλο καλείται να παίξει η διαπολιτισμική εκπαίδευση. Η Ελλάδα έχει κάνει σημαντικές προσπάθειες ενσωμάτωσης των αλλοδαπών μαθητών σε σύγκριση με άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η προσπάθεια αυτή συνεχίζεται και αφορά τόσο την προσχολική εκπαίδευση όσο και την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια. Στην προσπάθεια αυτή οι ΟΤΑ μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο, καθώς με τα προγράμματα που έχουν τη δυνατότητα να εφαρμόσουν, συντελούν στην καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Ετερότητα, Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, Δομές προσχολικής αγωγής της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Κοινωνική Πολιτική.

ABSTRACT

Modern societies are multicultural. This is a new reality, which is expected to continue to be growing in importance in the coming years due to the constant movement of refugee and immigrant populations. Greece has received a high number of immigrants and refugees in recent years who have resorted to our country-seeking asylum or as a stopover on their journey to Europe. A large number of migrants have been repatriated since the 1990s in our country and have settled permanently. As a result of this, there is intense cultural, linguistic and religious diversity. Refugees and migrants coming to our country have a different cultural background, different traditions and perceptions. The arrival and settlement of refugees and migrants has created new needs in education. Different learners need to be integrated into the Greek education system and this role is to be played by intercultural education. Greece has made significant efforts to integrate foreign pupils in comparison with other countries of the European Union and this effort continues and concerns Pre-primary, Primary and Secondary education. In this effort, local authorities can play an important role, as with the programs they are able to implement, they contribute to the fight against poverty and social exclusion.

KEY-WORDS: diversity, intercultural education, structures in preschool education of Local Municipality, social policy.

Εισαγωγή

Ζούμε στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και της πολυπολιτισμικότητας. Αποτέλεσμα η αλλοίωση του πολιτισμού και οι απειλές κατά της εθνικής ταυτότητας. Η μεγάλη πρόκληση για την εποχή μας, είναι ο τρόπος με τον οποίο οι μετανάστες μπορούν να ενταχθούν σε μια κοινωνία, ειρηνικά.

Η κοινωνική ένταξη μπορεί να γίνει αποδεκτή και να επιτευχθεί, μέσα από το πρίσμα της συνισταμένης των δύο διαφορετικών όψεων, που την προσδιορίζουν. Αυτής του πληθυσμού των μεταναστών και αυτής του γηγενούς πληθυσμού. Για τους μετανάστες, η έννοια της κοινωνικής ένταξης, είναι συνδεδεμένη, με την ανάπτυξη μιας αίσθησης του «ανήκειν», στην κοινωνία υποδοχής. Αυτό συχνά συνεπάγεται αποδοχή και δράση σύμφωνα με τις αξίες και τους κανόνες της κοινωνίας αυτής. Πιο συγκεκριμένα, η κοινωνική ένταξη συμπεριλαμβάνει την αποδοχή των θεμελιωδών συνταγματικών αρχών της χώρας υποδοχής, τη γνώση της γλώσσας, της ιστορίας και του πολιτισμού της. Επίσης περιλαμβάνει, την ανάπτυξη και ενδυνάμωση των σχέσεων των μεταναστών, με το γηγενή πληθυσμό και τη συμμετοχή σε διάφορα κοινωνικοπολιτικά δίκτυα. Ωστόσο, ο ρόλος του γηγενούς πληθυσμού είναι εξίσου σημαντικός, γιατί η κοινωνική ένταξη είναι εφικτή μόνο εάν, και όταν, οι μετανάστες γίνουν δεκτοί ως μέλη της κοινωνίας.

Πρωτίστως σημαντικό παράγοντα για την ένταξη, αποτελούν οι κοινωνικές πολιτικές και οι ουσιαστικές πρακτικές, που εφαρμόζονται σε επίπεδο κράτους.

Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος της εκπαίδευσης στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών, είναι εξαιρετικής κρισιμότητας και σημασίας. Μπορεί να συνεισφέρει τα μέγιστα σε αυτή την κατεύθυνση. Απαιτείται ορθή διαπαιδαγώγηση των παιδιών – μαθητών, τόσο των μεταναστών όσο και των γηγενών. Θα βοηθήσει σημαντικά στην αποδοχή των πολιτισμικά, γλωσσικά ή/και θρησκευτικά «διαφορετικών».

Η διαπαιδαγώγηση των παιδιών, πρέπει να λαμβάνει υπόψη αυτό το «διαφορετικό», ώστε να τα ωθεί στην ενσυναίσθηση, την ανεκτικότητα και στην αποδοχή της πολιτισμικής ποικιλομορφίας. Διαχρονικά έχουν γίνει πολλές προσπάθειες προσαρμογής των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ώστε να ανταποκρίνονται στην ανάγκη εκδημοκρατισμού του σχολείου. Το πρώιμο εκπαιδευτικό μοντέλο που χρησιμοποιήθηκε, ήταν το λεγόμενο «μοντέλο

αφομοίωσης». Απορρίφθηκε πολύ γρήγορα από την πλειοψηφία των ανεπτυγμένων χωρών. Δημιουργήθηκε η ανάγκη για την υιοθέτηση του διαπολιτισμικού μοντέλου και γενικά ενός εκπαιδευτικού μοντέλου για μία «κοινωνία χωρίς αποκλεισμούς». Στην κοινωνία αυτή οι άνθρωποι με διαφορετικό γλωσσικό και πολιτισμικό υπόβαθρο, θα μπορούν να επιδιώξουν και να επιτύχουν οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα. Θα μπορούν εξίσου να έχουν ισότιμη πρόσβαση με το γηγενή πληθυσμό στα ίδια ιδρύματα εντός της χώρας υποδοχής.

Η νέα μορφή διαπαιδαγώγηση δημιουργεί ένα ριζικά διαφορετικό εννοιολογικό, λειτουργικό και θεσμικό πλαίσιο για τους εκπαιδευτικούς φορείς. Στο πλαίσιο αυτό, οι Παιδικόι Σταθμοί, τα Νηπιαγωγεία και τα σχολεία της χώρας υποδοχής οφείλουν να συνεργαστούν. Να προωθήσουν διαδικασίες ενσωμάτωσης, των παιδιών των μεταναστών, στο εκπαιδευτικό σύστημα και στην κοινωνία. Θα πρέπει να διασφαλίσουν το κατάλληλο διαπολιτισμικά «παγκοσμιοποιημένο» περιβάλλον. Στόχος τους η επιτυχής διεξαγωγή της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Η διασφάλιση ασφαλούς και ενθαρρυντικού πολυπολιτισμικού περιβάλλοντος, είναι ζωτικής σημασίας για όλα τα παιδιά. Μόνο έτσι θα κατορθώσουν να αναπτύξουν τις δυνατότητές τους. Η ενίσχυση των αξιών της πολυπολιτισμικότητας και της διαφορετικότητας, συμβάλει ουσιαστικά στην προσωπική ανάπτυξη όλων των παιδιών (όχι μόνο των μεταναστών), καθώς και των γονέων και των εκπαιδευτικών τους.

Στην πρώτη γραμμή διαχείρισης της πολιτισμικής ετερότητας των αλλοδαπών μαθητών και ενηλίκων είναι η Τοπική Αυτοδιοίκηση και οι δομές προσχολικής αγωγής. Η εργασία αυτή σκοπό έχει να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο οι παιδαγωγοί, τα φιλοξενούμενα νήπια, οι γονείς και η Τοπική Αυτοδιοίκηση βοηθούν στην ένταξη των παιδιών των μεταναστών και αποδέχονται το «διαφορετικό» στα πλαίσια μίας σχολικής τάξης. Η έννοια «των διαφορετικών» θα εξεταστεί μέσα από την οπτική γωνία των αλλοεθνών- αλλόφωνων μαθητών. Επίσης θα εξεταστούν οι διαδικασίες μάθησης, που θα βοηθήσουν στην ομαλή ένταξή τους, στην πολύχρωμη σχολική τάξη και στην ευρύτερη κοινωνία υποδοχής. Θα γίνει αναφορά στα μοντέλα εκπαίδευσης και κυρίως στην αναγκαιότητα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Κεντρικό ερώτημα θα είναι αν υπάρχει διαπολιτισμική ευαισθησία τόσο στην Τοπική

Αυτοδιοίκηση όσο και στους παιδαγωγούς προσχολικής αγωγής, στην αποδοχή της ετερότητας.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που διερευνώνται στην παρούσα εργασία συνοψίζονται ως εξής:

1. Ποια είναι η έννοια της πολιτισμικής ετερότητας;
2. Ποια η σημασία της κοινωνικής εκπαιδευτικής πολιτικής στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών;
3. Ποια η σημασία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στην κοινωνική ένταξη;
4. Πώς η διαπολιτισμική εκπαίδευση σχεδιάστηκε στην Ελλάδα ως απάντηση στην αυξανόμενη μετανάστευση;
5. Ποιοι είναι οι κύριοι στόχοι των κοινωνικών εκπαιδευτικών πολιτικών του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, όσον αφορά τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία συνολικά και τον μετανάστη πληθυσμό ειδικότερα; Ποιες οι διαφορές τους με τα εκπαιδευτικά συστήματα άλλων ευρωπαϊκών χωρών;

Η μεθοδολογία ανάπτυξης της εργασίας είναι η βιβλιογραφική ανασκόπηση από βιβλία, επιστημονικά άρθρα, και νόμους, καθώς και διαδικτυακές πηγές.

Με βάση την παραπάνω μεθοδολογία η εργασία θα εξετάσει αν η διαπολιτισμική εκπαίδευση συνδέεται με την ευρύτερη διαδικασία ενσωμάτωσης των ανθρώπων με μεταναστευτικό υπόβαθρο στην ελληνική κοινωνία. Προωθεί μια διαπολιτισμική προσέγγιση, που σε επιστημολογικό επίπεδο αναγνωρίζει την ανάγκη να επενδύσουμε στην εκπαίδευση. Να την αναγνωρίσουμε, ως μέσο για την καταπολέμηση των προκαταλήψεων που προέρχονται από την άγνοια και τη στενή νοοτροπία. Μέσα από την εργασία συμπεραίνουμε ότι η εκπαίδευση δεν μπορεί να προσδιορίζεται ως έμφυτη στον άνθρωπο, αλλά πρέπει να προβληματίζεται, να σχεδιάζεται και να βελτιώνεται συνεχώς. Διαφαίνεται έντονα η αναγκαιότητα διδασκαλίας περισσότερης κοινωνικής πολιτικής. Επιβάλλεται Δια Βίου Μάθηση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Μέσα από τη γνώση των Κοινωνικών Δικαιωμάτων θα επιτύχουμε την αλλαγή κουλτούρας που θα μας οδηγήσει να οργανώσουμε κοινωνίες Δημοκρατικές, με Δικαιοσύνη, Ελευθερία, Ισότητα και Σεβασμό στην προσωπικότητα του άλλου.

Η εργασία δομείται σε τέσσερα(4) κεφάλαια:

Στο 1ο κεφάλαιο της εργασίας θα γίνει περιγραφή του μεταναστευτικού ζητήματος στην Ελλάδα και της επίδρασής του στην εκπαίδευση, καθώς και μία ανάλυση της έννοιας της ετερότητας σε τρεις διακριτούς άξονες: την πολιτισμική, τη γλωσσική και τη θρησκευτική ετερότητα.

Στο 2ο κεφάλαιο της εργασίας θα πραγματοποιηθεί ανάλυση της έννοιας, του μοντέλου και των πρακτικών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, ως ζητούμενο της πολυπολιτισμικής κοινωνίας.

Στο 3ο κεφάλαιο της εργασίας θα πραγματοποιηθεί, σύγκριση της Ελλάδας με άλλες χώρες, ως προς τις πολιτικές και πρακτικές κοινωνικής ένταξης που ακολούθησαν, στα πλαίσια των εκπαιδευτικών τους συστημάτων.

Στο 4ο κεφάλαιο της εργασίας θα πραγματοποιηθεί μία περιγραφή της έννοιας της κοινωνικής πολιτικής και των κοινωνικών δικαιωμάτων. Θα περιγραφεί η έννοια της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Τέλος θα ενισχυθεί ο ρόλος της κοινωνικής εκπαιδευτικής πολιτικής, ως προαπαιτούμενο για ομαλή ένταξη, των πολιτισμικά «διαφορετικών». στην κοινωνία του σχολείου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Μεταναστευτικό ζήτημα-Ετερότητα-

Συμπεράσματα

Ο κάθε άνθρωπος είναι σαν ένα γράμμα της αλφαβήτου. Για να σχηματίσει μια λέξη πρέπει να ενώνεται με άλλα γράμματα.

Osip Mandelstam (Brown, 1986)

1.1.Μεταναστευτικό Ζήτημα

Κάνοντας μια ιστορική αναδρομή, βλέπουμε ότι η Ελλάδα ανέκαθεν χαρακτηριζόταν ως σταυροδρόμι λαών και πολιτισμών. Στις μέρες μας δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη από τις ανακατατάξεις του πληθυσμού πάνω στον πλανήτη, μόνο και μόνο λόγω της γεωγραφικής της θέσης. Στη συνέχεια θα αναλύσουμε το φαινόμενο της μετανάστευσης και τις αιτίες του γενικότερα και θα εξειδικεύσουμε στην χώρα μας.

1.1.1.Το φαινόμενο της μετανάστευσης και οι αιτίες του

Η μετανάστευση θεωρείται ένα πανάρχαιο κοινωνικό φαινόμενο, αυτό που πρέπει να εξετάζεται όμως είναι οι συγκεκριμένες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες κάτω από τις οποίες εμφανίζεται (Θεριανός, 2010)

Το φαινόμενο της μετανάστευσης είναι πολυδιάστατο και έχει πάρει τεράστιες διαστάσεις τα τελευταία χρόνια, δεδομένου ότι αφορά ολόκληρο τον πλανήτη. Η λέξη μετανάστευση προέρχεται από το (μετα-ναίω: μετοικώ). Σημαίνει την ομαδική ή ατομική εγκατάλειψη της χώρας για αναζήτηση καλύτερης τύχης και συνθηκών εργασίας και εγκατάσταση σε μια άλλη χώρα. Για πρώτη φορά συναντάται η λέξη στον Όμηρο όταν φαίνονται και οι συνέπειές της. “Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια αποτελούν τα χρονικά δύο μεταναστεύσεων. Η Ιλιάδα αφορά μια μαζική και βίαιη μετανάστευση προς την Ανατολή, ενώ η Οδύσσεια μια περισσότερο ατομική και πνευματική μετανάστευση προς τη Δύση” (Kadere, 1991).

Σήμερα, η μετανάστευση ερμηνεύεται με επιστημονικό τρόπο και έχουν δοθεί πληθώρα ορισμών για να αποδοθεί η σημασία της. Συνεχίζοντας παραθέτουμε κάποιους απ αυτούς.

Σύμφωνα με τον Τσαούση(1991), η μετανάστευση ορίζεται ως «η μόνιμη ή προσωρινή μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου, μιας ομάδας ή ενός κοινωνικού συνόλου. Η διαδικασία αυτή έχει ως συνέπεια είτε τη μηχανική είτε την τεχνική ανανέωση και φθορά ενός πληθυσμού» (Τσαούσης, 1991, σ. 238).

Επιπλέον, σύμφωνα με το Latham(1852), η μετανάστευση διακρίνεται σε πρωτογενή και δευτερογενή, με αρκετές διαφορές μεταξύ τους. Η πρώτη αφορά την κατάληψη των ακατοίκητων περιοχών, ενώ η δεύτερη αφορά την επαφή με ένα πληθυσμό και την κοινωνική προσαρμογή που έπεται (Latham, 1852).

Η μετανάστευση οφείλεται σε διάφορους παράγοντες οι οποίοι διακρίνονται σε περιβαλλοντικούς, οικονομικούς και πολιτικούς. Στους περιβαλλοντικούς παράγοντες της μετανάστευσης συγκαταλέγονται η γεωγραφική θέση του τόπου κατοικίας πολλών ατόμων, οι φυσικές καταστροφές και οι κλιματολογικές συνθήκες (Βγενόπουλος, 1998, σ. 42). Αντίθετα, στους οικονομικούς παράγοντες της μετανάστευσης συγκαταλέγονται το χαμηλό επίπεδο διαβίωσης, η έλλειψη ευκαιριών για το μέλλον, καθώς και τα σοβαρότατα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα ορισμένων χωρών. Τα προβλήματα αυτά ελαχιστοποιούν τις ελπίδες και τις δυνατότητες για καλύτερες συνθήκες ζωής και εργασίας στις χώρες αυτές, και ωθούν τους ανθρώπους στη λύση της μετανάστευσης (Παλαιολόγου, 2003).

Κατά τον Βγενόπουλο(1998), η μακροχρόνια ανεργία αποτελεί μία από τις βασικότερες αιτίες μετανάστευσης. Η οικονομική κρίση αυξάνει το κύμα των μεταναστών, με αποτέλεσμα πλήθος κόσμου να αναγκάζεται να μεταναστεύσει για να βρει καλύτερες συνθήκες εργασίας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στους πολιτικούς παράγοντες συγκαταλέγονται η ύπαρξη πολέμου, η απαγόρευση της ελεύθερης έκφρασης από απολυταρχικά καθεστάτα. Επίσης πολιτικές διώξεις εξαιτίας διαφορετικών ιδεολογικών πεποιθήσεων καθώς και η παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ορισμένες χώρες σε βάρος των θρησκευτικών, αλλά και εθνικών μειονοτήτων, αποτελούν αιτία μετανάστευσης.. Αυτή προκαλείται κυρίως από το συνδυασμό της ύπαρξης πολέμου, πολιτικών και θρησκευτικών διώξεων, καθώς και την οικονομική εξαθλίωση των ατόμων που επιλέγουν να μεταναστεύσουν. Οι παράγοντες που οδηγούν σε μετανάστευση εξηγούν τις κυριότερες αιτίες αυτής (Βγενόπουλος, 1998).

Οι πρώτοι μετανάστες που ήρθαν στη χώρα μας προέρχονταν κυρίως από χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ. Μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στις χώρες αυτές και τη διάλυση της οικονομίας, οι μετανάστες ήρθαν στη χώρα μας κατά μεγάλα κύματα προσπαθώντας να βρουν καλύτερες συνθήκες ζωής και εργασίας. Την περίοδο αυτή έχουμε μια συρροή στη χώρα μας χιλιάδων ομογενών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, καθώς και από Βορειοηπειρώτες από τη γειτονική Αλβανία και άλλους, οι οποίοι μετεγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα. Η επιλογή της χώρας μας έγινε αρκετές φορές σαν ενδιάμεσος σταθμός προς την Ευρώπη, άλλες φορές όμως σαν τόπος μόνιμης κατοικίας των μεταναστών (Ρουσάκη, 2011, σ. 11).

Χαρακτηριστικό είναι ότι οι μετανάστες προέρχονται από τις χώρες της Ασίας και της Αφρικής ως επί το πλείστον και επιχειρούν το ταξίδι τους στην Ευρώπη, παρά τους υπαρκτούς κινδύνους. Αυτό συμβαίνει επειδή δεν έχουν άλλη επιλογή και δεν υπάρχουν επαρκώς ασφαλείς και νόμιμες διαδρομές. Φεύγουν μακριά από τη δίωξη, την κακομεταχείριση και τη φτώχεια με την ελπίδα για μια καλύτερη ζωή. Η μετανάστευση είναι η τελευταία λύση για την πλειοψηφία των ανθρώπων αυτών. Μια νέα έκθεση που δημοσιεύθηκε βάσει συνεντεύξεων με 67 μετανάστες από την Ερυθραία δείχνει ότι η κοινή πολιτική ΕΕ-Αφρικής που προορίζεται να βοηθήσει τους μετανάστες και τους πρόσφυγες, γνωστή ως Διαδικασία του Χαρτούμ, αποτελεί στην πραγματικότητα μέρος του προβλήματος (Rodie, 2016).

Τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων δείχνουν ότι οι άνθρωποι αποφασίζουν να διασχίσουν παράνομα τα σύνορα και να αναλάβουν να πραγματοποιήσουν ακραίες διαδρομές, όταν οι εναλλακτικές επιλογές θεωρούνται εξίσου κακές και επικίνδυνες γι' αυτούς.

Έτσι, βάσει των παραπάνω, οι πιο συνήθεις αιτίες μετανάστευσης ενός ατόμου είναι η ασφάλεια και η προστασία του ίδιου, αλλά συχνά και της οικογένειάς του, καθώς και η ενίσχυση της οικονομικής κατάστασης.

1.1.2. Η κοινωνική ένταξη των μεταναστών και προσφύγων

Οι μετανάστες δεν είναι πάντοτε ευπρόσδεκτοι από την κοινωνία της χώρας υποδοχής, συνήθως εξαιτίας του φόβου που υπάρχει για το διαφορετικό. Η καταπολέμηση των προκαταλήψεων και η ομαλή ένταξή τους στην κοινωνία, αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις της ελληνικής κοινωνίας σήμερα.

Η νέα πολυπολιτισμική πραγματικότητα επέβαλε την αναζήτηση κατάλληλης πολιτικής για την ένταξη των μεταναστών στη χώρα μας. Εδώ να διευκρινίσουμε ότι ο όρος ένταξη δεν αφορά μια παθητική στάση από πλευράς των μεταναστών, «αλλά την ενεργητική διαδικασία μεταλλαγής της πραγματικότητας με την πρόσληψη νέων στοιχείων που εισάγει ο ίδιος» (Μουσούρου, 1998).

Γενικότερα, η κοινωνική ένταξη ορίζεται ως η διαδικασία με την οποία οι άνθρωποι που βρίσκονται στα πρόθυρα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, αποκτούν ευκαιρίες για να έχουν ένα ικανοποιητικό επίπεδο ζωής και να έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στην οικονομική, την κοινωνική και την πολιτιστική ζωή της χώρας στην οποία ζουν (Γεώργας, 2007, σ. 27). Τα βασικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στη ζωή, στην ελευθερία και στο «ευ ζην» είναι ζητήματα που αφορούν όλους τους ανθρώπους. Τα δικαιώματα αυτά προστατεύονται από τη Διεθνή Σύμβαση για την Προστασία Όλων των Μεταναστών Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους.

Ως πρόσφυγες ορίζονται όσοι έχουν λάβει πολιτικό άσυλο και έχουν πάρει άδεια παραμονής στη χώρα. Αυτό συνεπάγεται την πλήρη εξίσωσή τους όσον αφορά στα εργασιακά δικαιώματα. Ο όρος πρόσφυγας συναντάται για πρώτη φορά στη συνθήκη της Γενεύης το 1951. Ως πρόσφυγας οριζόταν οποιοσδήποτε είχε υποστεί δίωξη εξαιτίας της φυλής του, του χρώματός του, της οικογένειάς, της εθνικότητάς του ή των θρησκευτικών του πεποιθήσεων. Επίσης όποιος έχει δικαιολογημένο φόβο διωγμού λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων. (Καραγιάννης 2012)

Στην Ελλάδα η χορήγηση πολιτικού ασύλου ορίζεται από το Ν. 2452/1996. Με το νόμο αυτό αναγνωρίζεται κάποιος ως πρόσφυγας στη χώρα μας. Το ελληνικό Σύνταγμα παρέχει την ελευθερία έκφρασης σε όλους τους πολίτες και αυτό αφορά όχι

μόνο στη θρησκευτική ελευθερία, αλλά και στην ελεύθερη έκφραση των πολιτικών και ιδεολογικών τους ιδεών. Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο για τους πρόσφυγες είναι το Γραφείο της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ, το οποίο λειτουργεί στην Ελλάδα από το Μάρτιο του 1952. Το γραφείο αυτό έχει στενή συνεργασία με διάφορες ΜΚΟ, κρατικές αρχές καθώς και άλλους φορείς και οργανώσεις και στοχεύει να βοηθήσει τους πρόσφυγες στην ομαλή κοινωνική τους ένταξη. Επίσης, στοχεύει να ενημερώσει τον κόσμο και να ευαισθητοποιήσει την κοινή γνώμη, έτσι ώστε να δημιουργηθεί ένα κλίμα ανοχής και σεβασμού προς το προσφυγικό ζήτημα (Καραγιάννης, 2012, σ. 27).

Στην κατεύθυνση αυτή, ειδική μέριμνα έχει αναλάβει η Ύπατη Αρμοστεία σχετικά με το μεγάλο αριθμό ασυνόδευτων παιδιών, που έχουν καταφθάσει την τελευταία διετία στη χώρα μας. Συγκεκριμένα σε συνεργασία με κρατικές υπηρεσίες προωθεί το θέμα της χορήγησης ασύλου στα παιδιά αυτά, εξασφαλίζοντας τους κατ' αυτό τον τρόπο στέγη, τροφή και εκπαίδευση. Επίσης φροντίζει για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας θεσπίζοντας ένα σχέδιο δράσης για την αντιμετώπισή τους σε συνεργασία με διεθνείς και ευρωπαϊκούς οργανισμούς (Τρουμπέτα, 2012).

1.1.3. Το ζήτημα ένταξης των μεταναστών μαθητών στην εκπαίδευση.

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι η Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες δέχτηκε μεγάλο αριθμό μεταναστών από πολλές χώρες του κόσμου και χαρακτηρίστηκε από κάποιους ως «υπόδειγμα μεταναστευτικής μετάβασης» (Κόντης, 2014, σσ. 274, 292). Ως κύρια αίτια επιλογής της χώρας μας ως προορισμό για τους μετανάστες συγκαταλέγονται η γεωγραφική της θέση, η άνοδος του βιοτικού της επιπέδου μετά την είσοδό της στην Ευρωπαϊκή Ένωση καθώς και η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου των νέων (Κασίμη, 2007). Επίσης ένας μεγάλος αριθμός προσφύγων χρησιμοποιεί τη χώρα μας ως δίοδο προς την Ευρώπη.

Έτσι προέκυψε το ζήτημα της ένταξης των μεταναστών μαθητών στην εκπαίδευση. Η εκπαιδευτική πολιτική που εφαρμόζεται για τους ανήλικους και ασυνόδευτους πρόσφυγες εντάσσεται στα πλαίσια του δικαιώματος της διαφορετικότητας, της ίσης μεταχείρισης και των ίσων δικαιωμάτων. Η αντιμετώπιση της πολιτισμικής διαφορετικότητας σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση ποικίλλει από χώρα σε χώρα και

εξαρτάται από την κουλτούρα της. Οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης διαφέρουν ως προς τον πολιτισμό τους, τις υποδομές τους και τις κοινωνικές συνθήκες (Κοτζαμάνη, 2008, σσ. 25-29). Η Ευρωπαϊκή Ένωση ασχολήθηκε για πρώτη φορά με την εκπαίδευση των ανήλικων προσφύγων στη Σύνοδο Κορυφής που έγινε στη Σουηδία το 2001. Σύμφωνα με την επίσημη οδηγία:

Τα κράτη-μέλη που δέχονται τους ανήλικους πρόσφυγες πρέπει να εξασφαλίζουν την πρόσβασή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα με τις ίδιες προϋποθέσεις με αυτές που ισχύουν για τους γηγενείς μαθητές. Ο ανήλικος πρόσφυγας δηλαδή, έχει δικαίωμα πρόσβασης σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Ο ανήλικος πρόσφυγας πρέπει να ενταχθεί στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής σε διάστημα δύο μηνών από την υποβολή της αίτησης σύμφωνα με την οδηγία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να εξασφαλίζουν στους ανήλικους πρόσφυγες γλωσσικά μαθήματα, έτσι ώστε να μην αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην παρακολούθηση του σχολείου. Σύμφωνα με τις οδηγίες της Έπατης Αρμοστείας η εκπαίδευση των ανηλικών μέσα στις δομές φιλοξενίας επιβάλλεται να είναι μικρής διάρκειας, γιατί τέτοιου είδους εκπαίδευση για μεγάλο διάστημα, μπορεί να οδηγήσει στην περιθωριοποίησή τους (Τσούκας, 2016).

Η χώρα μας είναι υποχρεωμένη να εφαρμόσει τις διεθνείς συμβάσεις που ισχύουν για τους ανήλικους πρόσφυγες και να τους παρέχει το δικαίωμα της εκπαίδευσης. Η παρουσία μεγάλου αριθμού ανηλικών στη χώρα μας έφερε το κράτος αντιμέτωπο με το ζήτημα της ένταξής τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Στην ελληνική νομοθεσία τίγεται για πρώτη φορά το ζήτημα με το Ν. 3386/2005 με τίτλο «Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην ελληνική επικράτεια». Επίσης με το άρθρο 72 του ίδιου νόμου δίνεται η δυνατότητα σε παιδιά που δεν έχουν τα απαιτούμενα δικαιολογητικά, να εγγραφούν σε σχολεία της χώρας. Σ' αυτή την κατηγορία ανήκουν τα παιδιά που βρίσκονται στη χώρα μας ως πρόσφυγες και τελούν υπό την προστασία του κράτους καθώς και υπό την προστασία της Έπατης Αρμοστείας. Επίσης τα παιδιά που προέρχονται από εμπόλεμες ζώνες και αυτά που έχουν υποβάλει αίτηση ασύλου είτε τα ίδια, είτε οι γονείς τους. Ακόμη όσα διαμένουν ήδη στην Ελλάδα, αλλά δεν έχουν τα νόμιμα έγγραφα. (Σκλάβου, 2008, σ. 14)

Υπολογίζεται ότι το 60% των μεταναστών που βρίσκονται στη χώρα μας έχουν έρθει από την Αλβανία. Η Ελλάδα είναι η πρώτη προτίμησή τους στις χώρες που έχουν επιλέξει για μετανάστευση λόγω της εγγύτητάς των συνόρων της, ενώ η Ιταλία κατέχει τη δεύτερη θέση. Ένας άλλος λόγος που ευνοεί την προτίμησή τους, είναι η ευκολία πρόσβασής τους στη χώρα μας (Μιχαήλ, 2010, σ. 208).

Τα στοιχεία του μαθητικού πληθυσμού στη χώρα μας δείχνουν ότι οι Αλβανοί μαθητές αποτελούν βασικό συστατικό των σχολείων μας. Συγκεκριμένα έως το 2010 οι μαθητές αυτοί στα σχολεία της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ήταν περίπου 79.500. Αυτό δείχνει τη θέληση των οικογενειών τους για μόνιμη εγκατάσταση στην Ελλάδα. Οι Αλβανοί γονείς επιθυμούν σε μεγάλο ποσοστό να παραμείνουν μόνιμα στη χώρα μας, γι' αυτό προσπαθούν να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής των παιδιών τους. Το μεγάλο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των παιδιών τους εξηγείται από το γεγονός ότι θεωρούν την εκπαίδευση σαν μέσο για την καλύτερη επαγγελματική εξέλιξή τους στο μέλλον (Gogonas, 2009).

Στην συνέχεια θα πραγματοποιηθεί αναφορά - ανάλυση της έννοιας ετερότητα, ως δεδομένο της καθημερινότητάς μας και βασικό συστατικό της πολύχρωμης σχολικής τάξης.

1.2. Ετερότητα

Ο όρος ετερότητα στις επιστήμες της αγωγής χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις επιμέρους μορφές πολιτισμικής ετερότητας, όπως είναι η εθνοτική, η εθνική, η θρησκευτική, η γλωσσική και η πολιτισμική (Γκότοβος, 2002). Η κοινωνία οφείλει να αποδέχεται και να σέβεται τη διαφορετικότητα. Τα παιδιά και οι έφηβοι πρέπει να μάθουν να σέβονται τη διαφορετικότητα και αυτό επιτυγχάνεται μέσω της εκπαίδευσης όπου το άτομο αποκτά νέες εμπειρίες, οι οποίες θα του είναι χρήσιμες στη μετέπειτα ζωή του (Σούλης, 2002, σ. 118).

Η λέξη ετερότητα υποδηλώνει την αναγνώριση της διαφορετικής κουλτούρας και του διαφορετικού τρόπου ζωής. Υποδηλώνει επίσης την εκτίμηση και την αποδοχή του διαφορετικού τρόπου σκέψης και νοοτροπίας ανθρώπων με διαφορετική πολιτισμική κληρονομιά. Ο όρος ετερότητα χρησιμοποιείται για να περιγράψει την παραδοχή ότι ένα άτομο αναγνωρίζει τη διαφορετικότητά του, από τους άλλους

ανθρώπους. Κάθε άνθρωπος νιώθει την ανάγκη να σχηματίσει μια εικόνα για τον εαυτό του, αλλά και για τους άλλους ανθρώπους γύρω του. Η εικόνα αυτή έχει μόνιμη και σταθερή βάση και έχει σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία πολιτιστικών στερεοτύπων (Χαϊδογιάννου, 2013).

Πολλές φορές χρησιμοποιούμε στη γλώσσα μας τον όρο διαφορετικότητα στη θέση του όρου ετερότητα. Ο όρος διαφορετικότητα σημαίνει την κατανόηση ότι κάθε άτομο είναι μοναδικό και συνεπάγεται την αναγνώριση των ατομικών διαφορών του. Αυτές οι ατομικές διαφορές μπορεί να είναι: η φυλή, η εθνικότητα, το φύλο, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση, η ηλικία, οι σωματικές ικανότητες, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, οι πολιτικές πεποιθήσεις, ή άλλες ιδεολογικές διαφορές (Washington, 2008). Με αυτό τον τρόπο, αντιλαμβανόμαστε ότι στην πραγματικότητα οι δύο όροι δεν έχουν ίδια, αλλά όμοια σημασία. Γενικότερα, θεωρείται ότι ο όρος διαφορετικότητα καθορίζει τη μοναδικότητα της κοινωνικής ταυτότητας ενός ατόμου, ενώ ο όρος ετερότητα είναι περισσότερο πολιτικός.

Οι σύγχρονες κοινωνίες των ανεπτυγμένων χωρών που χαρακτηρίζονται από πολυπολιτισμικότητα, όπως η ελληνική χρειάζονται νέα σχολεία τα οποία θα μπορούν να αντιμετωπίζουν ισότιμα όλους τους μαθητές χωρίς να υπάρχουν φυλετικές ή πολιτισμικές διαφορές (Μάρκου, 1997, Γκόβαρης, 2011, Banks, 2004, Δαμανάκης, 1997). Το σχολείο είναι υποχρεωμένο να προστατεύσει την ετερότητα και να αποδεχτεί τις πολιτισμικές διαφορές, οι οποίες αποτελούν προϋπόθεση της προστασίας των δικαιωμάτων όλων των ανθρώπων. Το σχολείο δεν πρέπει να συμβάλει στον περιορισμό της ετερότητας, αλλά να μπορεί να τη διαχειρίζεται με τέτοιο τρόπο ώστε να υπάρχει η αρμονική συνύπαρξη όλων των μαθητών (Γκότοβος, 2002).

Ουσιαστικά, αποτελεί το πεδίο αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην κυριαρχούσα ομάδα και στα παιδιά της μειονότητας. Η αλληλεπίδραση αυτή έχει θετικές συνέπειες και για τις δύο πλευρές, καθώς μέσα από αυτήν οι μαθητές μαθαίνουν να συνεργάζονται, να επικοινωνούν και να χτίζουν σχέσεις εμπιστοσύνης. Το γεγονός αυτό συμβάλει στη γενικότερη αποδοχή τους και την ομαλή συνύπαρξή τους στην κοινωνία, καθώς και στην κοινωνική ενσωμάτωση των παιδιών της μειονότητας (Χαραβιτσίδης, 2013).

1.2.1. Πολιτισμική ετερότητα

Η πολιτισμική ετερότητα χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνίες και περιλαμβάνει μετακινήσεις πληθυσμών που γίνονται είτε εθελοντικά είτε αναγκαστικά. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί παράδειγμα ανάπτυξης πολυπολιτισμικών κοινωνιών. Η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί συνένωση λαών με διαφορετική πολιτιστική και εθνική ταυτότητα. Η διαφορετική γλώσσα, η διαφορετική θρησκεία και οι διαφορετικές αξίες κάθε λαού, γενικότερα το πολιτιστικό υπόβαθρο δεν αποτελούν εμπόδιο για την ύπαρξη της Ενωμένης Ευρώπης (Νάσκου- Περράκη, 2003).

Στην Ελλάδα υπάρχουν διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες που σημειώνουν διαφορές ως προς τη θρησκεία, τη γλώσσα, την κουλτούρα και άλλα. Η πολιτισμική ετερότητα υπάρχει έντονη μεταξύ των μαθητών και αντικατοπτρίζεται στην εκπαίδευση, σε όλη της την έκταση και τα επίπεδα. Το πρώτο στάδιο εκπαίδευσης είναι η προσχολική εκπαίδευση κατά το οποίο το παιδί φεύγει για πρώτη φορά από το στενό οικογενειακό του περιβάλλον και αρχίζει να κοινωνικοποιείται, καθώς έρχεται σε επαφή με άλλα άτομα που είναι έξω από αυτό. Το νήπιο μαθαίνει κατά την προσχολική εκπαίδευση να υιοθετεί στάσεις και τρόπους συμπεριφοράς, να αποδέχεται τους άλλους ανθρώπους και να επικοινωνεί με τους γύρω του. Η κοινωνικοποίηση του νηπίου είναι πολύ σημαντική για την ομαλή προσαρμογή του στην κοινωνία όταν ενηλικιωθεί (Βερυκοκάκη, 2010).

Η κοινωνικοποίηση αυτή παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες στους αλλοδαπούς μαθητές. Είναι αναγκασμένοι να αντιμετωπίσουν δύο πολιτισμούς. Τον πολιτισμό της χώρας από την οποία προέρχονται και ένα δεύτερο, τον πολιτισμό της χώρας στην οποία φιλοξενούνται. Η κοινωνικοποίησή τους εξαρτάται επίσης από τα διάφορα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις που υπάρχουν στην κοινωνία. Οι αλλοδαποί μαθητές που φοιτούν στο νηπιαγωγείο καταβάλλουν μεγάλες προσπάθειες να ενσωματωθούν στο κοινωνικό περιβάλλον του σχολείου και να γίνουν αποδεκτοί (Βερυκοκάκη, 2010).

Είναι συχνό το φαινόμενο η κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα να εμφανίζει προκαταλήψεις απέναντι στους διαφορετικούς συμμαθητές της. Οι προκαταλήψεις αυτές προέρχονται κυρίως εξαιτίας της άγνοιας. Υπάρχει αρκετές φορές μια αδικαιολόγητα αρνητική στάση απέναντι στα άτομα με διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα και ένας αδικαιολόγητος φόβος για αλλοίωση της πολιτισμικής ταυτότητας. Επίσης με την παρουσία των προσφύγων και μεταναστών εμφανίζεται μια αδικαιολόγητη φοβία για αύξηση της εγκληματικότητας και ενδεχόμενη απώλεια της θέσης εργασίας (Χρυσόχοου, 2004).

Οι δομές προσχολικής αγωγής της χώρας μας χαρακτηρίζονται τις τελευταίες δεκαετίες από την πολιτισμική ετερότητα. Ο πολιτισμός των μεταναστών δεν είναι ο πολιτισμός των ξένων, αλλά η όψη του πολιτισμού της χώρας υποδοχής, διότι αντικατοπτρίζει τις διαδικασίες ένταξης και πολιτισμού των ανθρώπων αυτών από την κοινωνία (Γκόβαρης, 2001). Τα κοινωνικά στερεότυπα απέναντι στους μετανάστες και τους πρόσφυγες εξακολουθούν να υφίστανται και στη χώρα μας. Οι παράγοντες δημιουργίας των στερεότυπων είναι ο οικονομικός ανταγωνισμός και ο εθνικισμός που είναι ακόμη υπαρκτός. Οι περισσότεροι από αυτούς που δεν θέλουν τους πρόσφυγες στη χώρα μας και την ένταξή τους στην κοινωνία, έχουν σχηματίσει αρνητική εντύπωση γι' αυτούς από τα φυσιολογικά τους χαρακτηριστικά και τις πεποιθήσεις τους. Έτσι θεωρούν ότι όλοι οι πρόσφυγες ή οι μετανάστες έχουν ροπή στην εγκληματικότητα, τη βία κλπ. Στην Ελλάδα επειδή υπάρχουν πολλοί μετανάστες από διαφορετική χώρα προέλευσης, οι χαρακτηρισμοί που τους αποδίδονται εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη χώρα προέλευσής τους (Λαζαρίδη, 2001).

1.2.2.Γλωσσική ετερότητα

Οι πρόσφυγες και οι μετανάστες αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα επιβίωσης στη χώρα υποδοχής και εγκατάστασης. Η κακή οικονομική τους κατάσταση, η άγνοια της γλώσσας, η δυσκολία που συναντούν στην εύρεση εργασίας είναι κάποια από τα βασικά τους προβλήματα. Η άγνοια της γλώσσας τους δημιουργεί ανυπέβλητα προβλήματα στην καθημερινότητά τους και την επικοινωνία τους. Η απόφασή τους για μόνιμη εγκατάσταση σε ένα τόπο συνοδεύεται από τη θέληση για ένταξη των παιδιών τους στο σχολείο και την εκμάθηση της γλώσσας. Έτσι, η μετάβαση από τις κοινωνίες με γλωσσική και θρησκευτική ομοιογένεια σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες γίνεται θέμα συζητήσεων και έντονων διαφωνιών

σήμερα. Παράλληλα, η συμμετοχή του εκπαιδευτικού στη διαχείριση των συγκρούσεων αποκτά έναν ιδιαίτερο ρόλο (Καραμάνου, 2011).

Η πολιτισμική ετερότητα στο ελληνικό σχολείο είναι εμφανής και μέσω της γλωσσικής ετερότητας. Συγκεκριμένα, στα ελληνικά σχολεία παρουσιάζεται μεγάλη γλωσσική πολυμορφία, επειδή οι αλλοδαποί μαθητές χρησιμοποιούν διαφορετική μητρική γλώσσα ανάλογα με τη χώρα καταγωγής τους. Η γλωσσική πολυμορφία αντιμετωπίζεται αρνητικά από τους ανθρώπους, με κίνδυνο να επιφέρει επιπλέον προβλήματα (Χαϊδογιάννου, 2011). Χαρακτηριστικό είναι ότι οι αλλόγλωσσοι μαθητές επικοινωνούν στο οικογενειακό τους περιβάλλον με τη μητρική τους γλώσσα, διότι οι γονείς δεν γνωρίζουν επαρκώς τη δεύτερη γλώσσα.

Οι επιστημονικές έρευνες που σχετίζονται με τα παιδιά των μεταναστών και των προσφύγων αποδεικνύουν ότι: οι οικογένειες που χρησιμοποιούν μία διαφορετική γλώσσα από την επίσημη γλώσσα του κράτους που βρίσκονται, βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό, σε μεγαλύτερο βαθμό από τις οικογένειες που μιλούν αποκλειστικά, τη γλώσσα της χώρας υποδοχής (Κογκίδου, 1997). Επομένως, η αποτελεσματική επικοινωνία μέσω της γλώσσας αποδεικνύεται ως βασική προϋπόθεση για την επικοινωνία και τη συνεργασία των γονέων προσφύγων και μεταναστών με το σχολείο. Στην Ελλάδα οι γονείς των μεταναστών μαθητών αντιμετωπίζουν καθημερινά δυσκολία, στην επικοινωνία τους με τους εκπαιδευτικούς των παιδιών τους (Ανδρούσου, 2004, σ. 11).

Ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα είναι ότι η γλωσσική ετερότητα, δρα αρνητικά στις σχολικές και ακαδημαϊκές επιδόσεις των αλλόγλωσσων μαθητών. Επομένως, η υποβοήθηση των αλλόγλωσσων μαθητών για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας ως δεύτερη γλώσσα, προκειμένου να καταφέρουν να προοδεύσουν στις σπουδές τους, κρίνεται απαραίτητη. Για το λόγο αυτό, από την προηγούμενη χρονιά λειτουργούν στη χώρα μας δομές εκμάθησης της γλώσσας, με πρόσφυγες μαθητές, με σκοπό την ένταξή τους στην κοινωνία. Οι δομές αυτές λειτούργησαν στα πλαίσια της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, η οποία είχε και τη βασική ευθύνη λειτουργίας τους.

1.2.3.Θρησκευτική ετερότητα

Η παγκοσμιοποίηση απαιτεί από την εκπαίδευση, να σταθεί στο ύψος των προκλήσεων σε θέματα πολιτιστικής και θρησκευτικής ετερότητας. Να συνδράμει ώστε να γαλουχηθούν πολίτες, που θα είναι ικανοί να συμβιώσουν ειρηνικά. Σημαντική επίσης είναι η θρησκευτική διάσταση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Προωθεί ζητήματα σχετικά με την ειρήνη, την ανεκτικότητα και το σεβασμό για τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ευρώπη (Milot, 2007).

Τα τελευταία χρόνια η θρησκεία εντάσσεται στα ατομικά χαρακτηριστικά των Ευρωπαίων πολιτών. Το φαινόμενο της πολιτισμικής ετερότητας κυριαρχεί αναμφίβολα στις ευρωπαϊκές χώρες. Δεν είναι εύκολο να δοθεί ένας ακριβής ορισμός της πολιτισμικής ετερότητας, διότι μέσω αυτής αντανακλώνται διάφορες κοινωνικές και θρησκευτικές τοποθετήσεις.

Οι δομές προσχολικής αγωγής είναι ένας χώρος πολύ βασικός για την εκπαίδευση του παιδιού και διακρίνονται από την πολυπολιτισμικότητα. Η θρησκεία θεωρείται ως κοινωνική κατασκευή και αποτελεί ένα στοιχείο της παράδοσης κάθε λαού, που μεταφέρεται από τη μία γενιά στην άλλη. Θεωρείται σημαντικός πολιτισμικός παράγοντας παρόμοιος με την ιστορία και την πολιτισμική κληρονομιά (Λυτσιούτση, 2014). Έχει παρατηρηθεί ότι τα παιδιά, κατά την προσχολική ηλικία μεταφέρουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις που υπάρχουν στην οικογένεια, στο χώρο του σχολείου και αναλόγως αναπτύσσεται η θρησκευτική τους συνείδηση. Φορείς της θρησκευτικότητας για το παιδί είναι η οικογένεια, η εκκλησία και το σχολείο (Λυτσιούτση, 2014).

Οι παιδικοί Σταθμοί και τα Νηπιαγωγεία, έχουν την υποχρέωση να καλλιεργήσουν το σεβασμό απέναντι στα παιδιά με διαφορετική κουλτούρα και να τους διδάξουν την αποδοχή της διαφορετικότητας. Πρέπει να διευκολύνουν τους αλλοδαπούς μαθητές, να ενταχθούν με ευκολία στο περιβάλλον του σχολείου και να αναπτύξουν την προσωπικότητά τους. Οι δραστηριότητες που γίνονται κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, πρέπει να προάγουν την αλληλεπίδραση ανάμεσα στους γηγενείς και τους αλλοδαπούς μαθητές. Η δραματοποίηση και άλλα παιχνίδια μπορούν να βοηθήσουν τους αλλοδαπούς μαθητές να βελτιώσουν την έκφραση στον προφορικό τους λόγο

και να αναπτύξουν κοινωνικές σχέσεις με τους συμμαθητές τους (Βερυκοκάκη, 2010).

1.3.Συμπεράσματα

Επιχειρώντας μια αναδρομή στο παρελθόν, θα διαπιστώσουμε ότι η παρουσία του ανθρώπου πάνω στην γη, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το φαινόμενο της μετανάστευσης. Από τα πανάρχαια χρόνια έχουμε μεταναστεύσεις για εξεύρεση τροφής, ασφαλέστερου τόπου κατοικίας ή λόγω συγκρούσεων και διώξεων. Με την πάροδο των ετών, οποιαδήποτε προσπάθεια καταστολής του φαινομένου, δεν μπορεί να σταθεί εμπόδιο στην έμφυτη τάση των ανθρώπων για αναζήτηση ασφαλούς και ποιοτικότερου τρόπου διαβίωσης. Επίσης στις μέρες μας, μπορεί να μιλάμε για παγκοσμιοποίηση και διαμόρφωση πλουραλιστικών κοινωνιών, αλλά το πρόβλημα ένταξης των μεταναστών παραμένει άλυτο. Το ζήτημα ένταξης των μεταναστών μαθητών στην εκπαίδευση είναι από τα σημαντικότερα. Δεδομένου ότι μέσα από την εκπαίδευση επιτυγχάνεται η κοινωνικοποίηση των μαθητών, η άσκηση κοινωνικής εκπαιδευτικής πολιτικής απαιτεί προσεκτικό σχεδιασμό. Το φαινόμενο του «επιπολιτισμού» που δημιουργείται, στις πολύχρωμες σχολικές τάξεις απαιτεί επιτακτικά επίλυση. Η συνύπαρξη μαθητών με διαφορετική κουλτούρα, προκαλεί αλλαγή στην κοινωνική συμπεριφορά τους, είτε αναφερόμαστε σε μετανάστες, είτε σε γηγενή πληθυσμό.

Οι ειδικοί βεβαιώνουν ότι «οι διακρίσεις» δημιουργούν προβλήματα που επηρεάζουν τους μηχανισμούς προσαρμογής και την ψυχική υγεία των μαθητών αυτών. Οι εθνικές και πολιτισμικές διαφορές δεν θα πρέπει να στέκονται εμπόδιο στην αποδοχή των «διαφορετικών» μαθητών, μέσα στην τάξη. Η γλωσσική, θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα στο σχολείο και την κοινωνία γενικότερα, πρέπει να είναι αποδεκτή από μια δημοκρατική κοινωνία. Ο σεβασμός στη διαφορετικότητα αποτελεί προϋπόθεση για την ομαλή ένταξη των «ξένων» στην κοινωνία μας και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Ο διαπολιτισμικός διάλογος βοηθά στη λύση των παρεξηγήσεων που προέρχονται από τη διαφορετική κουλτούρα των ανθρώπων. Η εκπαίδευση θεωρείται κινητήρια δύναμη για την ένταξη των αλλοεθνών μαθητών στην ευρύτερη μαθητική κοινωνία. Αποτελεί σημαντικό παράγοντα καθώς βοηθάει τους μαθητές να διαμορφώσουν άποψη πάνω σε σημαντικά θέματα και γενικά διαμορφώνει την προσωπικότητά τους, ενισχύοντας την ταυτότητά τους. Επομένως,

αποτελεί μια ευκαιρία τόσο για τους εκπαιδευτικούς, όσο και για τους μαθητές να προσεγγίσουν τους μαθητές με διαφορετική κουλτούρα και να προσπαθήσουν να τους εντάξουν, ισότιμα στην κοινωνία μας. Να σεβαστούν τις διαφορετικές αντιλήψεις τους και την κουλτούρα της χώρας προέλευσής τους.

Η αποδοχή «των διαφορετικών», αποτελεί σημαντική ένδειξη του επιπέδου του πολιτισμού μας.

Συνεχίζοντας θα ορίσουμε την έννοια της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, και θα την καθορίσουμε ως ζητούμενο της πολυπολιτισμικής κοινωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Διαπολιτισμική Εκπαίδευση -

Συμπεράσματα

2.1. Διαπολιτισμική Εκπαίδευση – Αναφορά μοντέλων Εκπαίδευσης.

Η εκπαίδευση δεν μένει ανεπηρέαστη από τις αλλαγές που συντελούνται με την έλευση μεταναστών και προσφύγων μαθητών σε μια χώρα και τη συνύπαρξή τους με τους γηγενείς μαθητές. Ο ρόλος του σχολείου σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία γίνεται συχνά θέμα συζητήσεων όχι μόνο στην εκπαιδευτική κοινότητα, αλλά και σε ολόκληρη την κοινωνία (Καρακατσάνη, 2004, σ. 181). Οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες διευρύνουν τους ορίζοντές τους λόγω της συνύπαρξης των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων και την αλληλεπίδραση των διαφορετικών πολιτισμών (Ζωγράφου, 2003, σ. 32).

Ως διαπολιτισμική εκπαίδευση ορίζεται η διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα ή οι ομάδες ατόμων από διαφορετικούς πολιτισμούς αντιλαμβάνονται και αναγνωρίζουν τη διαφορετικότητα στον πολιτισμό. Επίσης πολλές φορές δημιουργούν συνθήκες συνεργασίας μεταξύ τους, αποδεχόμενοι χαρακτηριστικά από αυτούς τους διαφορετικούς πολιτισμούς (Γεωργογιάννης, 2008). Ο ορισμός της διαπολιτισμικότητας προϋποθέτει την αλληλεπίδραση μεταξύ των μαθητών και των εκπαιδευτικών. Στόχος της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι η διαμόρφωση ικανών ατόμων να επεξεργάζονται και να ερμηνεύουν τα πολλαπλά ερεθίσματα που δέχονται (Κανακίδου & Παπαγιάννη, 1994).

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση απορρέει από την πεποίθηση ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι, και βασίζεται στην ισότητα των ευκαιριών για όλους τους ανθρώπους (Παπαχρήστος, 2011). Η διαπολιτισμική εκπαίδευση αφορά στις εκπαιδευτικές πολιτικές που αναπτύσσει το κράτος και αναδιαμορφώνει μέσω της εφαρμογής τους από το σχολείο και τη σχολική τάξη. Ο όρος διαπολιτισμική εκπαίδευση αναφέρεται στα εκπαιδευτικά προγράμματα που έχουν στόχο την κατάργηση των διακρίσεων, την αλληλεγγύη και την αλληλοκατανόηση όλων των μαθητών (Χατζησωτηρίου, 2014). Η διαπολιτισμικότητα αναφέρεται στην ετερότητα και την αναγνώριση μεταξύ ατόμων με διαφορετικούς πολιτισμούς. Πηγάζει από την πεποίθηση ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι και η ετερότητα δεν θεωρείται πρόβλημα

αλλά εμπλουτισμός (Παπαναούμ, 2008). Η αξία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης έγκειται στο ότι προσπαθεί να δώσει λύσεις σε προβλήματα που απέτυχαν τα προηγούμενα μοντέλα εκπαίδευσης (Dietrich, 2006).

Κατά τον Γεωργογιάννη(1997) η διαπολιτισμική εκπαίδευση στη χώρα μας διακρίνεται σε πέντε κατηγορίες μοντέλων εκπαιδευτικής πολιτικής. Τα μοντέλα αυτά είναι το αφομοιωτικό, το μοντέλο ενσωμάτωσης, το πολυπολιτισμικό, το αντιρατσιστικό και το διαπολιτισμικό (Γεωργογιάννης 1997).

Ωστόσο υπερίσχυσε το διαπολιτισμικό μοντέλο για τους λόγους που θα αναλύσουμε παρακάτω.

2.1.1. Στόχοι της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση δεν αφορά μόνο στους αλλοδαπούς μαθητές αλλά απευθύνεται στο σύνολο του μαθητικού πληθυσμού. Κινείται δηλαδή στα πλαίσια μιας Παιδαγωγικής για όλους τους μαθητές και προσπαθεί να τους προετοιμάσει να διαχειρίζονται τις πολιτιστικές ετερότητες(Κεσίδου Α. & Παπαδοπούλου Α.,2008). Η πλειοψηφία των θεωρητικών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης (Γκότοβος 2002, Ζωγράφου 2003, Κανακίδου και Παπαγιάννη 1992, Δαμανάκης 2005, Γκόβαρης 2004, Νικολάου 2011) συμφωνούν ότι η πολυπολιτισμικότητα αφορά στην περιγραφή μιας συγκεκριμένης κοινωνικής κατάστασης από όλες τις χώρες υποδοχής των μεταναστών και η διαπολιτισμική εκπαίδευση έρχεται σαν απάντηση σ' αυτό (Γκότοβος, 2002).

Στόχος της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι να βοηθήσει τους μαθητές από όλες τις κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες να αναπτύξουν δημοκρατικές συμπεριφορές, έτσι ώστε να λειτουργούν αποτελεσματικά σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Σύμφωνα με το F. Wardle πρέπει να δίνεται έμφαση στα παρακάτω σημεία:

- Ανάπτυξη θετικών στάσεων απέναντι στη διαφορετικότητα.
- Ανεκτικότητα και σεβασμός των άλλων.
- Ικανότητα συνεργασίας με γονείς αλλοδαπών μαθητών ή μαθητών της μειονότητας.

- Γνώσεις του πολιτισμού των χωρών προέλευσης των μεταναστών μαθητών (Βαμβακίδου, 2003).

Ο στόχος είναι να ξεπεράσει τις αναχρονιστικές αντιλήψεις που επικρατούν στην εκπαίδευση και να συμβάλει, έτσι ώστε αυτή να συμβαδίζει με τις κοινωνικές εξελίξεις. Άλλωστε είναι γενικώς παραδεκτό ότι η μονοπολιτισμική εκπαίδευση είναι ιστορικά ξεπερασμένη και δεν ανταποκρίνεται πια στην πραγματικότητα του 21ου αιώνα όπου οι κοινωνίες είναι ως επί το πλείστον πολυπολιτισμικές.

Επίσης σύμφωνα με το Μ. Δαμανάκη (1997), οι όροι «διαπολιτισμικότητα» και «πολυπολιτισμικότητα» έχουν κοινό σημείο τον όρο «πολιτισμός» χωρίς βέβαια να ταυτίζονται. Η πολυπολιτισμικότητα είναι το δεδομένο της κοινωνίας ενώ η διαπολιτισμικότητα είναι το ζητούμενο. Η διαπολιτισμικότητα αποτελεί προϋπόθεση της πολυπολιτισμικότητας, αλλά δεν είναι δεδομένη. (Δαμανάκης, 1997).

2.1.2. Η σημασία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι η τελευταία προσπάθεια της παιδαγωγικής να προσφέρει ίσες ευκαιρίες σε όλους τους μαθητές ανεξαρτήτως πολιτισμικού και κοινωνικού υπόβαθρου. Στόχος της είναι να αντιμετωπίσει σήμερα την ετερογένεια και έχει ισότιμη αντιμετώπιση προς όλους τους μαθητές.

Η έκθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την εκπαίδευση και την ανάπτυξη των μεταναστών μαθητών, ορίζει ότι οι κοινωνίες σήμερα στην πλειοψηφία τους είναι πολυπολιτισμικές με τάσεις διεύρυνσης αυτής της πολυπολιτισμικότητας. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε πολιτισμού πρέπει να αναγνωρίζονται. Για να αξιοποιηθούν τα προνόμια που δίνει η πολυπολιτισμικότητα, πρέπει να υπάρχει αλληλεπίδραση ανάμεσα στους πολιτισμούς χωρίς να μειονεκτεί η ταυτότητα κάποιου από τους δύο πολιτισμούς. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έκθεσης, η πολυπολιτισμικότητα δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά τρόπος προώθησης ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση και την κοινωνία γενικότερα. (Μάρκου, 1996).

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση εκφράζει την εκπαιδευτική πολιτική που αναπτύσσει το κράτος και αναδιαμορφώνει το σχολείο και τη σχολική τάξη μέσα από την εφαρμογή της. Ο όρος διαπολιτισμική εκπαίδευση αναφέρεται στα εκπαιδευτικά

προγράμματα που έχουν στόχο την κατάργηση των διακρίσεων, την αλληλεγγύη και την αλληλοκατανόηση όλων των μαθητών (Ξενοφόντος, 2014).

2.1.3.Εφαρμογή της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

Η παρουσία αλλοδαπών μαθητών στο σχολείο είναι αποτέλεσμα της πολυπολιτισμικής κοινωνίας και δημιουργεί νέα θέματα που συνδέονται με το σχολείο και αφορούν τη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Η εικόνα του σύγχρονου ελληνικού σχολείου διαφέρει κατά πολύ από αυτήν που επικρατούσε τις προηγούμενες δεκαετίες. Χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη πολλών και διαφορετικών ομάδων, εθνών και πολιτισμών. Η πολυπολιτισμικότητα είναι χαρακτηριστικό του σύγχρονου σχολείου αλλά και της κοινωνίας σήμερα (Κανακίδου & Παπαγιάννη, 1994).

Ουσιαστικά η διαπολιτισμική εκπαίδευση δεν αφορά μόνο στους αλλοδαπούς μαθητές, αλλά απευθύνεται σε όλο το μαθητικό πληθυσμό. Κινείται δηλαδή στα πλαίσια μιας Παιδαγωγικής για όλους τους μαθητές και προσπαθεί να τους προετοιμάσει να διαχειρίζονται τις πολιτιστικές ετερότητες (Παπαδοπούλου & Κεσίδου, 2008).

Προωθεί την ισότητα ανάμεσα σε όλους τους ανθρώπους και τα ανθρώπινα δικαιώματα και προσπαθεί να δημιουργήσει τις συνθήκες εκείνες που θα ευνοήσουν την πολυφωνία στην κοινωνία. Προσπαθεί να γίνονται αποδεκτά τα παιδιά που έχουν διαφορετικές πολιτιστικές συνήθειες και να επιτρέπει σε όλα τα παιδιά να μιλούν για την ιστορία και τον πολιτισμό τους (Παπαστυλιανού, 2005).

Επιπλέον βοηθά τους μαθητές να παράγουν οι ίδιοι γνώση και να μπορέσουν να χρησιμοποιήσουν αυτή τη γνώση για να αναλάβουν δημοκρατική δράση όταν ενηλικιωθούν, με σκοπό τη βελτίωση του κόσμου και την επικράτηση της κοινωνικής ισότητας (Banks, 2004, σσ. 144-145). Παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα είναι κατ'εξοχήν χώρα υποδοχής οικονομικών μεταναστών, η διαπολιτισμική εκπαίδευση στην Ελλάδα δεν είναι ακόμη πολύ ανεπτυγμένη και σε αρκετά σημεία παρουσιάζει ανεπάρκειες και ελλείψεις (E.Coehlo, 2007).

Για να είναι αποτελεσματική πρέπει να είναι παιδοκεντρική και εξατομικευμένη. Πρέπει δηλαδή να επεκτείνει και να διευρύνει τις δεξιότητες και τις

εμπειρίες των μαθητών σε όλη τους τη σχολική πορεία, ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους. Πολλές φορές τα προγράμματα σπουδών για τους δίγλωσσους μαθητές επικεντρώνονται στην εκμάθηση της γλώσσας και παραμελούν άλλους τομείς. Όμως η γλώσσα δεν μαθαίνεται σαν ένα αυτόνομο στοιχείο, αλλά είναι μέσο έκφρασης του κάθε πολιτισμού (Λέκκας & Μαρκέτου, 2008).

Μεγάλο πρόβλημα αποτελεί το ότι μεγάλος αριθμός μαθητών προσφύγων δεν εντάσσεται στην εκπαίδευση για διαφορετικούς λόγους όπως:

- 1) απουσία επιτρόπου του παιδιού, στις περιπτώσεις των ασυνόδευτων παιδιών,
- 2) μη λειτουργία διαπολιτισμικών σχολείων για εγγραφή τους σε αυτά,
- 3) υπέρβαση της ηλικίας των 16 ετών,
- 4) μη υποχρεωτική φοίτηση στα σχολεία και
- 5) προτεραιότητά στην εύρεση εργασίας.

Την ίδια στιγμή, η ξеноφοβία, ο ρατσισμός και η βία που υπάρχει στα σχολεία αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για τη φοίτηση πολλών παιδιών – προσφύγων στα σχολεία (Πετράκου, 2001).

2.1.4. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση στην Ελλάδα

Το 1996 ψηφίστηκε ο νόμος 2413 που ορίζει το σκοπό και το περιεχόμενο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Σύμφωνα με το άρθρο 34 σκοπός της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης ορίζεται «η οργάνωση και λειτουργία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για την παροχή εκπαίδευσης σε νέους με εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές και μορφωτικές ιδιαιτερότητες» (Γαργαλιάνος, 2007). Στη χώρα μας λειτουργούν διαπολιτισμικά σχολεία όλων των βαθμίδων.

Η πορεία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα θα μπορούσε να διακριθεί σε τρεις χρονικές περιόδους. Η πρώτη αφορά την περίοδο μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970, που δεν δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα προβλήματα των παλιννοστούντων μαθητών. Τα προβλήματα ένταξης που αντιμετωπίζουν, λύνονται

κυρίως από τους ίδιους και τις οικογένειές τους και δεν υπάρχει βοήθεια από πλευράς της πολιτείας.

Η δεύτερη περίοδος ξεκινά τη δεκαετία του 1980 που αρχίζουν να εμφανίζονται τα πρώτα προγράμματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης κυρίως επειδή αναγνωρίστηκαν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι μαθητές αυτοί λόγω ανεπαρκούς γνώσης της γλώσσας. Ένας ακόμη λόγος ήταν η μεγάλη εισαγωγή Ποντίων μαθητών στη χώρα μας. Τα προγράμματα που εφαρμόστηκαν είχαν σαν στόχο τους την ενίσχυση της γλωσσικής διδασκαλίας, την καταπολέμηση της γλωσσικής ανεπάρκειας και την άμεση ένταξη των παιδιών αυτών στην ελληνική κοινωνία. Ο θεσμός των φροντιστηριακών τμημάτων που λειτούργησε από το 1982 έδωσε την ευκαιρία της ενισχυτικής διδασκαλίας σε όλους τους μαθητές και βοηθούσε στην αντιμετώπιση των διακρίσεων που υπήρχαν στη σχολική κοινότητα. Παράλληλα ξεκίνησε και η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών για τη διαχείριση προβλημάτων της τάξης στη διαπολιτισμική εκπαίδευση (Χριστοδούλου, 2009).

Η τρίτη περίοδος που οριοθετείται στη δεκαετία του 1990 και είναι η πιο σημαντική, ορίζει ουσιαστικά το ξεκίνημα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Ψηφίζεται ο νόμος 2413/1996 “Η ελληνική παιδεία στο εξωτερικό, η διαπολιτισμική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις” που στοχεύει στην οργάνωση και λειτουργία των σχολικών μονάδων τόσο της Πρωτοβάθμιας όσο και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Βασικός στόχος του προγράμματος είναι η παροχή ίσων ευκαιριών σε όλους τους μαθητές και η ομαλή εκπαιδευτική και κοινωνική ένταξη των μαθητών με διαφορετικό πολιτισμό.

Επίσης θεωρείται αναγκαία η ύπαρξη ενός συντονιστικού οργάνου για τη διεξαγωγή πολιτιστικών προγραμμάτων. Έτσι ιδρύεται το Ινστιτούτο Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης με βασικό σκοπό την έρευνα των εκπαιδευτικών θεμάτων που αφορά την εκπαίδευση στο εξωτερικό. Από το 1995, το Υπουργείο Παιδείας ξεκίνησε την υλοποίηση τεσσάρων μεγάλων έργων με στόχο να ανταποκριθεί στην πρόκληση της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, στο πλαίσιο του Β΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ, Ενέργεια 1.1.Ζ. Πρόκειται για τα εξής έργα:

α. Πρόγραμμα για τη Σχολική και Κοινωνική Ένταξη Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών: Φιλοσοφικό - Παιδαγωγικό – Ψυχολογικό Τμήμα της Φιλοσοφικής Σχολής, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

β. Πρόγραμμα για την αναβάθμιση της εκπαίδευσης της μουσουλμανικής μειονότητας: Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Ηλικίας –Πανεπιστήμιο Αθηνών.

γ. Πρόγραμμα Παιδείας Ομογενών: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης -Πανεπιστήμιο Κρήτης.

δ. Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Τσιγγανοπαίδων: Φιλοσοφικό –Παιδαγωγικό - Ψυχολογικό Τμήμα Φιλοσοφικής Σχολής - Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (Κανακίδου & Παπαγιάννη, 1998).

Από τότε μέχρι σήμερα έχουν γίνει αρκετά εποικοδομητικά βήματα στον χώρο της εκπαίδευσης. Αξιόλογοι πρωτεργάτες οι Ο.Τ.Α. που ασκούν κοινωνική πολιτική μέσα από νέες δομές που οργανώνουν προσπαθώντας να ευαισθητοποιήσουν όλους τους πολίτες σε θέματα διαπολιτισμικά, επιδιώκοντας συλλογική ευημερία και κοινωνική δικαιοσύνη.

2.1.5.Ο ρόλος του εκπαιδευτικού

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι πολύ σημαντικός, καθώς μεταφέρει στους μαθητές γνώσεις που θα τους βοηθήσουν να ανακαλύψουν τον τρόπο λειτουργίας των διαφόρων κοινωνικών ομάδων (Byram, 2003, σ. 13). Οι μαθητές χρειάζεται να κατανοήσουν την επίδραση που ασκείται από τα διεθνή γεγονότα στη σχολική τους ζωή στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Τα παγκόσμια φαινόμενα διέπονται από πολυπλοκότητα, η οποία έχει άμεση επιρροή στους μαθητές. Υπάρχει δηλαδή, άμεση αλληλεπίδραση των διαφορετικών κρατών στο σύγχρονο κόσμο και γι' αυτό πρέπει μέσω της εκπαίδευσης να δημιουργηθούν οι συνθήκες εκείνες, ώστε όλοι οι άνθρωποι να ενεργούν με βάση το συλλογικό συμφέρον (Banks, 2004, σ. 142) Για να επιτευχθεί αυτό χρειάζεται οι άνθρωποι να έχουν αναπτυγμένη κριτική σκέψη και ιδανικά, πίστη σε πανανθρώπινες αξίες, όπως είναι η ειρήνη, η δικαιοσύνη, η ελευθερία, η δημοκρατία και η αγάπη.

Η διαμόρφωση των συνθηκών στην ελληνική κοινωνία μετά τη μαζική προσέλευση μεταναστών και παλιννοστούντων βρήκε τους εκπαιδευτικούς ανέτοιμους και μη κατάλληλα προετοιμασμένους να αντιμετωπίσουν μια τέτοια κατάσταση. Αυτό που δημιούργησε τις μεγαλύτερες δυσκολίες στους εκπαιδευτικούς είναι οι γλωσσικές αδυναμίες των μαθητών, ενώ οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες πέρασαν σε δεύτερη μοίρα(Μάρκου,1997).

Βασική προϋπόθεση για τη σωστή εφαρμογή των αρχών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης αποτελεί η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε σχετικά θέματα. Εάν δεν υπάρχουν εκπαιδευτικοί κατάλληλα καταρτισμένοι σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, η εκπαίδευση που παρέχεται, θα συνεχίσει να απομονώνει τους μαθητές και να δημιουργεί μεγαλύτερες ανισότητες.

Από έρευνα που έγινε από τον Π. Γεωργογιάννη σχετικά με την κατάρτιση και την ετοιμότητα των εκπαιδευτικών σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στην Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση του νομού Αχαΐας, εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί έχουν αρνητική εικόνα σχετικά με την επάρκειά τους σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και δεν έχουν ακόμη καταφέρει να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες διδασκαλίας. (Γεωργογιάννης Π. , 2009, σ. 20).

Είναι άμεση ανάγκη να δοθεί έμφαση στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών για να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις ανάγκες των μαθητών με διαφορετική πολιτισμική προέλευση. Η επιμόρφωση θα πρέπει να έχει στόχο να τους κάνει ικανούς να αντιμετωπίζουν τα όλο και δυσκολότερα προβλήματα που συναντούν κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας και να είναι σε θέση να προσαρμόσουν εκπαιδευτικά προγράμματα ανάλογα με τις ανάγκες και τις δυνατότητες των μαθητών τους (Γούσης, 1997).

Ακόμα και σήμερα δεν υπάρχει από την πολιτεία ένα οργανωμένο πρόγραμμα εκπαίδευσης, των εκπαιδευτικών. Το κράτος παρότι υποστηρίζει πολιτικές ομαλής ένταξης των μεταναστών, δεν προβλέπει δαπάνες για την επιμόρφωσή των συντελεστών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Η ενημέρωσή τους σε θέματα παιδαγωγικά στηρίζεται στις προσωπικές ανησυχίες και τα ενδιαφέροντά τους.

Οι μαθητές συνηθίζουν να επηρεάζονται από τη στάση των εκπαιδευτικών, γι' αυτό το λόγο είναι ιδιαίτερα σημαντικό οι εκπαιδευτικοί να διαχειρίζονται συστηματικά τη διαφορετικότητα των μαθητών. Η έμπρακτη αναγνώριση του δικαιώματος στη διαφορετικότητα θα βοηθήσει τους μαθητές να την αποδεχτούν στα πλαίσια της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης (Ζώνιου – Σιδέρη 2004).

Ο εκπαιδευτικός είναι η κινητήριος δύναμη ενός σχολείου και παίζει το ρόλο του διαμεσολαβητή. Κατ' αυτό τον τρόπο καλείται να επιλύσει τα προβλήματα που δημιουργούνται στην τάξη, να επιλύσει διαφορές λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές εμπειρίες και τα βιώματα των μαθητών του. Ο όρος ένταξη των μαθητών χρησιμοποιείται στην Παιδαγωγική για να δηλώσει την «από κοινού αγωγή και μάθηση όλων των παιδιών, ανεξαρτήτως πολιτισμικών, βιολογικών, θρησκευτικών, κοινωνικών ή άλλων διαφορών» (Ζολώτα, 2010).

Για να επιτευχθεί η ομαλή ένταξη των προσφύγων δεν είναι αρκετή η απλή συνύπαρξη των μαθητών στο σχολείο ή τη σχολική τάξη. Η ικανότητα του εκπαιδευτικού να ενσωματώσει τα παιδιά παίζει καθοριστικό ρόλο στην όλη διαδικασία. Για να το πετύχει αυτό, χρειάζεται ο εκπαιδευτικός να μην αποκλείει κανένα παιδί από την εκπαιδευτική διαδικασία και να εξασφαλίζει την ενότητα και τη συνεργασία των μαθητών. Πρέπει βεβαίως να λαμβάνει υπόψη του ότι ο κάθε μαθητής είναι μια διαφορετική προσωπικότητα και έτσι πρέπει να τον αντιμετωπίζει. Η συμμετοχή όλων των μαθητών στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες θεωρείται καθοριστικός παράγοντας ένταξης των παιδιών των προσφύγων στο εκπαιδευτικό σύστημα. Μέσω αυτών των δραστηριοτήτων καλλιεργούνται οι προσωπικότητες και οι ιδιαίτερες κλίσεις των μαθητών και αναδεικνύονται στοιχεία του πολιτισμού των χωρών προέλευσής τους. Το σχολείο και η εκπαίδευση γενικότερα θεωρείται ο πιο σημαντικός θεσμός κοινωνικοποίησης μετά την οικογένεια. Η είσοδος του παιδιού στο σχολείο αποτελεί την πρώτη έξοδο του παιδιού από το σπίτι και την πρώτη προσπάθεια να αναλάβει μόνο του ευθύνες. Το σχολείο μεταβιβάζει στους μαθητές πρότυπα και συμπεριφορές συμβάλλοντας με τον τρόπο του στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Για να προετοιμάσει τους μαθητές του για την πραγματικότητα του 21^{ου} αιώνα, θα πρέπει να λάβει υπόψη του την ετερότητα τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο (Cummins, 2002).

Ο εκπαιδευτικός μέσα στην τάξη προσπαθεί να καλλιεργήσει στους μαθητές το σεβασμό για τον άνθρωπο ανεξαρτήτως φύλου, τάξης, θρησκείας, εθνικότητας, ηλικίας ή οποιασδήποτε σωματικής αναπηρίας. Οι μαθητές πρέπει να ενθαρρύνονται να εκτιμούν το γενικότερο πολιτιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο οι άνθρωποι ζουν, ενεργούν και σκέφτονται (Ε.Κανακίδου&Β.Παπαγιάννη, 1994).

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται ότι οι παιδαγωγοί προσχολικής αγωγής διαθέτουν διαπολιτισμική ευαισθησία. Εκμεταλλεύονται την βιωματική μάθηση σε αυτή την ηλικία και προωθούν την διδασκαλία των κοινωνικών δικαιωμάτων μέσα από το παιχνίδι και γενικά μέσα από ψυχαγωγικές δράσεις. Επιδιώκουν έτσι την δημιουργία μιας κουλτούρας γνώσης και σεβασμού στα ανθρώπινα δικαιώματα που θα οδηγήσει στο μέλλον τα παιδιά αυτά να εξελιχθούν σε υπεύθυνοι πολίτες όλου του πλανήτη.

2.2.Συμπεράσματα

Το σχολείο σήμερα περισσότερο παρά ποτέ ,πρέπει να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων, αφού καλείται να διαχειριστεί «την διαφορετικότητα» των μαθητών. αθητές με διαφορετική γλώσσα, ήθη, έθιμα, θρησκεία, συμβιώνουν καθημερινά, στον χώρο του σχολείου, και αλληλεπιδρούν. Έτσι το εκπαιδευτικό σύστημα σε όλες τις χώρες υιοθετεί τις παιδαγωγικές αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση αποτελεί μια ειδική παιδαγωγική που έχει σαν σκοπό της την αντιμετώπιση και την καλύτερη διαχείριση των πολιτισμικών διαφορών. Οι στόχοι της είναι η συμβίωση των ατόμων με διαφορετική πολιτισμική κουλτούρα και ο αλληλοσεβασμός μεταξύ τους. Πρεσβεύει ότι όλοι οι μαθητές ασχέτου χρώματος, φυλής θρησκείας γλώσσας, πρέπει να έχουν ίσες ευκαιρίες για μάθηση, γιατί έχουν ίδιες ανάγκες. Ωθεί τους μαθητές στην ενσυναίσθηση με στόχο την αποφυγή συγκρούσεων. Είναι ανθρωποκεντρική, και υποστηρίζει τους μαθητές

να εκφράζονται ελεύθερα, να συνεργάζονται, να αλληλοβοηθούνται και γενικά να ακολουθούν δημοκρατικές διαδικασίες.

Σαν αδυναμία του εκπαιδευτικού συστήματος κρίνεται η έλλειψη προετοιμασίας των εκπαιδευτικών να ανταποκριθούν στις ιδιαίτερες συνθήκες διδασκαλίας των προσφύγων. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί αισθάνονται ανέτοιμοι γι' αυτό το δύσκολο έργο και δηλώνουν την ανάγκη διαρκούς επιμόρφωσης σε παιδαγωγικά θέματα. Η όποια προετοιμασία εναπόκειται στη δική τους καλή θέληση, γίνεται με δικά τους έξοδα και πηγάζει από το προσωπικό τους ενδιαφέρον.

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι καταλυτικός για την επιτυχία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Ιδιαίτερα στην προσχολική εκπαίδευση, που οι μικροί μαθητές κοινωνικοποιούνται για πρώτη φορά και διαμορφώνουν απόψεις σχετικά με την ταυτότητά τους, η συμβολή του εκπαιδευτικού είναι καθοριστική.

Η ευθύνη του μεγάλη, αφού διαμορφώνει τους αυριανούς πολίτες του πλανήτη μας.

Γενικεύοντας θα λέγαμε ότι το προφίλ του εκπαιδευτικού του 21ου αιώνα απαιτεί να διαθέτει διαπολιτισμική ικανότητα δηλαδή διαπολιτισμική επάρκεια σε συνδυασμό με διαπολιτισμική ετοιμότητα. Να εμπνέει εμπιστοσύνη στους μαθητές και τους γονείς, να προάγει το ομαδικό πνεύμα μέσα στην τάξη, την συνεργασία και τον αλληλοσεβασμό. Να προωθεί τον διάλογο και να μην μένει δογματικά στην μετάδοση στείρων γνώσεων αλλά να αφουγκράζεται τις ατομικές ανησυχίες των μαθητών και να καλλιεργεί την κριτική σκέψη. Να έχει μεταδοτικότητα και να ωθεί τους μαθητές στην ενσυναίσθηση. Ο ίδιος θα πρέπει να βρίσκεται σε μια διαδικασία Δια Βίου Μάθησης, να διακατέχεται από αγάπη για τα παιδιά και το διδασκαλικό έργο και να διαθέτει το λεγόμενο «έμφυτον παιδαγωγικό tact». Γενικά θα πρέπει να είναι ένας εμπνευσμένος άνθρωπος με κοινωνική ευαισθησία και όραμα.

Έχουν γίνει πολλά βήματα σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στην χώρα μας και χρειάζεται να γίνουν ακόμα περισσότερα. Οι Ο.Τ.Α. πρώτοι έχουν

ξεκινήσει μια εκστρατεία αλλαγής κουλτούρας, θέλοντας να βοηθήσουν τους πολίτες στη διαμόρφωση διαπολιτισμικής συνείδησης.

Συνεχίζοντας θα γνωρίσουμε την κοινωνική πολιτική που άσκησαν άλλες χώρες στην προσπάθειά τους για διαπολιτισμική εκπαίδευση, σε σχέση με την Ελλάδα, προσπαθώντας να επιτύχουν την ένταξη «των διαφορετικών».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: Σύγκριση της Ελλάδας με άλλες χώρες ως προς την άσκηση κοινωνικής εκπαιδευτικής πολιτικής για την διαχείριση και την ένταξη του διαφορετικού

3.1.Εκπαιδευτική πολιτική

Είναι γενικά αποδεκτό ότι η εκπαιδευτική πολιτική πρέπει να καταπολεμά τις διακρίσεις μεταξύ των μαθητών. Να προσπαθεί να εντάξει ομαλά , στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, μαθητές με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες. Να ανοίγει προοπτικές επιτυχίας για όλους ανεξαιρέτως τους μαθητές (Ασκούνη, 2007).

Η εκπαιδευτική πολιτική της κοινότητας διακρίνεται σε γενική και ειδική. Η γενική εκπαιδευτική πολιτική αφορά το έργο και την προσφορά των εκπαιδευτικών που διδάσκουν στα σχολεία γενικής εκπαίδευσης ενώ η ειδική εκπαιδευτική πολιτική αναφέρεται σε ειδικές κατηγορίες μαθητών .(Τσαούσης,1996).

Παρακάτω επιχειρείται παρουσίαση της εκπαιδευτικής πολιτικής που εφάρμοσαν διάφορες χώρες. Είναι ενδεικτική, με σκοπό όχι την παροχή λεπτομερών ιστορικών στοιχείων. Μας βοηθάει να κατανοήσουμε την αντίδραση των χωρών αυτών στις νέες εκπαιδευτικές ανάγκες, που προέκυψαν με την εγκατάσταση μεταναστών. Εξετάζουμε δηλαδή από ιδεολογική άποψη κατά πόσο λειτούργησε η διαδικασία δράση – αντίδραση και το βαθμό διαπολιτισμικής ετοιμότητας και ευαισθησίας που διέθεταν οι χώρες αυτές .

3.1.1.Εκπαιδευτική πολιτική της Γερμανίας

Στο γερμανικό σχολείο οργανώνονται τάξεις δίγλωσσων μεταναστών μαθητών. Το πρόγραμμα είναι ενιαίο και γίνεται κατά 2/3 στη γλώσσα των μαθητών μεταναστών και κατά το 1/3 στα γερμανικά. Στα γερμανικά γίνεται το μάθημα στις μεγαλύτερες τάξεις του σχολείου (Πουλοπούλου-Εμκε, 1986).

Επίσης λειτουργούν πρωινά και απογευματινά τμήματα μητρικής γλώσσας στην Πρωτοβάθμια και στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση και διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή. Στα τμήματα αυτά φοιτούν μαθητές που δεν είναι της ίδιας ηλικίας με τους μαθητές που φοιτούν ταυτόχρονα στο κανονικό σχολείο (ΥΠΕΠΘ, 2000).

3.1.2. Εκπαιδευτική πολιτική του Ηνωμένου Βασιλείου

Στο Ηνωμένο Βασίλειο ισχύουν τρία διαφορετικά εκπαιδευτικά συστήματα. Της Αγγλίας και Ουαλίας, της Σκωτίας και της Βόρειας Ιρλανδίας (Μαρκόπουλος, 1990, σ. 143). Το κάθε σύστημα λειτουργεί με διαφορετική νομική βάση. Τα συστήματα διαφέρουν μεταξύ τους, επειδή αναπτύχθηκαν κάτω από διαφορετικές πολιτικοοικονομικές συνθήκες. Η βασική δομή του εκπαιδευτικού συστήματος στην Αγγλία είναι η εξής:

Η προσχολική αγωγή δεν είναι υποχρεωτική και προσφέρεται στα νήπια ηλικίας 2-5 ετών στους παιδικούς σταθμούς και τα νηπιαγωγεία (Μαρκόπουλος, 1990, σσ. 145-146).

Η υποχρεωτική εκπαίδευση αφορά τα παιδιά ηλικίας 5-16 ετών και καλύπτει την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση συνίσταται από δύο κύκλους σπουδών. Ο πρώτος κύκλος περιλαμβάνει τους μαθητές ηλικίας 5-7 ετών και ο δεύτερος κύκλος τους μαθητές 8-11 ετών.

Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση έχει τρεις τύπους σχολείων. Το Grammar School, το Modern School και το Technical School. Τα παιδιά εισάγονται στα σχολεία αυτά μετά από εισαγωγικές εξετάσεις. Τα σχολεία της Βρετανίας λειτουργούν πέντε ημέρες την εβδομάδα από τις 8.45 έως τις 3 ή τις 4 το μεσημέρι συμπεριλαμβανομένης διακοπή μιας ώρας για φαγητό.

Το ζήτημα της αποδοχής αλλοδαπών μαθητών στη Βρετανία απασχολεί τη χώρα από πολύ παλιά, από τις αρχές του 1960 (Θ. Δραγώνα, 2001, σ. 17). Την εποχή αυτή κρίνεται απαραίτητη η καθιέρωση της αγγλικής ως δεύτερης γλώσσας για τους μετανάστες και τις μειονότητες. Το σχολείο θέλει να μεταδώσει μια κοινή παιδεία σε όλους τους μαθητές με την κοινή επίσημη γλώσσα και κουλτούρα. Γίνεται προσπάθεια ίσης κατανομής των παιδιών – μεταναστών στα σχολεία. Η προσπάθεια αυτή όμως βρίσκει την αντίδραση των εκπαιδευτικών στα σχολεία και καταλήγει σε αποτυχία.

Τη δεκαετία του 1980 το εκπαιδευτικό σύστημα στην Αγγλία εστιάζει «στην εκπαίδευση για την αντίληψη του ρατσισμού» και την «αντιρατσιστική εκπαίδευση» (Κανακίδου&Β.Παπαγιάννη, 1998, σ. 77). Σε αντίθεση με άλλες χώρες της δυτικής

Ευρώπης ο ρατσισμός θεωρείται σημαντικό πρόβλημα για το εκπαιδευτικό σύστημα και δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην αντιρατσιστική παιδεία. Είναι κοινώς αποδεκτό ότι ο ρατσισμός αντιμετωπίζεται μέσα από μια πολυπολιτισμική αγωγή.

3.1.3.Εκπαιδευτική πολιτική της Κύπρου

Η Κύπρος εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης έχει γίνει χώρα υποδοχής ενός μεγάλου τμήματος μεταναστών τα τελευταία χρόνια. Σύμφωνα με στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας της Κύπρου, η μαζική προσέλευση μεταναστών (από 4.2% του πληθυσμού το 1991 σε 9.4% το 2001) καθώς και ο μεγάλος αριθμός Τουρκοκυπρίων, που εγκαταστάθηκαν στο Ελληνοκυπριακό μέρος της Κύπρου μετά το άνοιγμα των συνόρων και την ελπίδα για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, έχουν προκαλέσει μεγάλες δημογραφικές αλλαγές στο νησί (Panagiotopoulos&Nikolaidou, 2007).

Από έρευνες που έγιναν ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς της Κύπρου συνάγεται το συμπέρασμα ότι η διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι ελλιπής και χρειάζεται εμπλουτισμό και σωστό προγραμματισμό πριν την εφαρμογή της. Οι εκπαιδευτικοί εστίασαν σε ορισμένα βασικά προβλήματα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Βασικό πρόβλημα θεωρούν ότι δεν έγιναν ιδεολογικές αλλαγές. Άλλο σημαντικό πρόβλημα είναι ο περιορισμός που έχουν οι εκπαιδευτικοί εξαιτίας του επιβαρυνμένου αναλυτικού προγράμματος. Λόγω του μεγάλου όγκου της ύλης που πρέπει να διδάξουν δεν έχουν το περιθώριο να κάνουν διαφοροποίηση ανάμεσα στους μαθητές που προέρχονται από άλλες χώρες.

Ένα εξίσου σημαντικό πρόβλημα που τέθηκε, είναι το ίδιο το αναλυτικό πρόγραμμα, το οποίο ορίζει ορισμένους άξονες που είναι δύσκολο να ακολουθηθούν. Πρέπει να αλλάξουν κάποιοι από τους στόχους του αναλυτικού προγράμματος για να γίνει πιο ευέλικτο τόσο για τους καθηγητές, όσο και για τους μαθητές. Το ζήτημα του μαθήματος των θρησκευτικών είναι ένα από αυτά καθώς στα σχολεία αυτά φοιτούν πολλοί αλλόθρησκοι μαθητές. Σε μαθήματα όπως είναι η γλώσσα και τα μαθηματικά δεν παίζει ρόλο ο πολιτισμός των παιδιών αυτών. Υπάρχουν όμως τομείς στους οποίους παίζουν ρόλο οι πολιτιστικές διαφορές και δεν πρέπει να θεωρείται ότι όλοι οι αλλοδαποί μαθητές θα γίνουν όμοιοι με τους Κύπριους σύμφωνα με τη γνώμη κάποιων εκπαιδευτικών.

Η ελλιπής μόρφωση και κατάρτιση των εκπαιδευτικών για τους παλινοστούντες μαθητές αποτελεί ένα βασικό πρόβλημα γι' αυτούς. Οι καθηγητές που καλούνται να διδάξουν σε διαπολιτισμικά σχολεία δεν έχουν καμία προηγούμενη ενημέρωση και πολλές φορές δεν έχουν τις κατάλληλες δεξιότητες για να αντιμετωπίσουν κάποια περιστατικά. Είναι απαραίτητη λοιπόν η επιμόρφωσή τους μέσω σεμιναρίων προκειμένου να μπορέσουν να διδάξουν αποτελεσματικά στα σχολεία αυτά.

Η έλλειψη οικονομικών πόρων αποτελεί ένα επιπλέον εμπόδιο στη σωστή λειτουργία των διαπολιτισμικών σχολείων. Οι ανεπαρκείς οικονομικοί πόροι υπάρχουν και για τους μαθητές της Κύπρου, για τα διαπολιτισμικά όμως σχολεία το πρόβλημα γίνεται μεγαλύτερο. Σαν αποτέλεσμα της οικονομικής αδυναμίας αυτών των σχολείων μειώνονται οι ώρες της ενισχυτικής διδασκαλίας προς τους αλλόγλωσσους μαθητές. Παρόλο που υπάρχουν πολλοί ικανοί άνθρωποι που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στη σωστή λειτουργία της διαπολιτισμικής εν τούτοις αυτό δε γίνεται στην πράξη λόγω της έλλειψης των οικονομικών πόρων (ECRI - European Commission against Racism and Intolerance, 2006).

3.1.4. Εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας

Η Ελλάδα ακολουθεί διαφορετική εκπαιδευτική πολιτική σε σύγκριση με τη Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και την Κύπρο, των οποίων τα προγράμματα προαναφέρθηκαν. Ειδικότερα μετά το 1995 ακολουθεί μια συστηματική προσπάθεια να εντάξει τους αλλοδαπούς μαθητές στο εκπαιδευτικό σύστημα. Για το λόγο αυτό θεσπίστηκε ο νόμος 2413/96, όπως προαναφέρθηκε, που αφορά στη διαπολιτισμική εκπαίδευση στη χώρα μας. Στα σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης χρησιμοποιούνται δίγλωσσα προγράμματα.

Από το 2015 λειτουργούν εκπαιδευτικά προγράμματα από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής του ΥΠΠΕΘ που έχουν σαν στόχο τους την εκπαιδευτική ένταξη των προσφύγων λαμβάνοντας υπόψη τις δύσκολες συνθήκες της προσφυγικής κρίσης. Τα παιδιά των προσφύγων έχουν παραμείνει για μεγάλο διάστημα εκτός σχολείου μετά την απομάκρυνσή τους από τη χώρα τους. Οι περισσότεροι από αυτούς διαβιούν στα κέντρα φιλοξενίας μέχρι να αποφασίσουν σε ποια χώρα θα εγκατασταθούν μόνιμα. Αυτός είναι και ο βασικός λόγος οργάνωσης μαθημάτων σε

εβδομαδιαία βάση για τους μικρούς πρόσφυγες – μαθητές για να καταφέρουν να ενταχθούν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Οι μετανάστες μαθητές παρακολουθούν μαθήματα κατά τις απογευματινές ώρες, όταν σχολάνε οι έλληνες μαθητές και σταδιακά εντάσσονται στις πρωινές τάξεις διδασκαλίας μαζί με τους έλληνες μαθητές. Σε άλλες περιπτώσεις φοιτούν απευθείας στα σχολεία μαζί με τους έλληνες μαθητές. Το υπ' αριθμόν ένα πρόβλημα των παιδιών των μεταναστών και των προσφύγων, όπως ήδη αναφέρθηκε είναι η δυσκολία ένταξής τους στο νέο κοινωνικό περιβάλλον. Για το λόγο αυτό η Πολιτεία έχει πάρει μέτρα, για την εκπαίδευση των παιδιών αυτών.

Συγκεκριμένα από το Σεπτέμβριο του 2016 περίπου 22.000 παιδιά εντάχθηκαν στο ελληνικό σχολείο. Η εκπαίδευση στις ΔΥΕΠ προβλέπει ότι για τις ηλικίες 4 έως 7 ετών ιδρύθηκαν παραρτήματα νηπιαγωγείων μέσα στα κέντρα φιλοξενίας. Τα παιδιά 7 έως 15 ετών ,εντάχθηκαν σε τάξεις υποδοχής των γειτονικών δημόσιων σχολείων, για να μάθουν να μιλούν σωστά την ελληνική γλώσσα. Αναφορικά δε με τα ασυνόδευτα παιδιά ηλικίας 14-18 ετών, εκπονήθηκε ένα σχέδιο ένταξής τους στην τεχνική εκπαίδευση εφόσον το επιθυμούν.

3.1.5.Δομές προσχολικής αγωγής της Τοπικής Αυτοδιοίκησης

Οι δομές προσχολικής αγωγής της Τοπικής Αυτοδιοίκησης μπορούν να προσφέρουν σημαντική βοήθεια σε οικογένειες αλλοδαπών για την ένταξη των παιδιών τους στα σχολεία, την εκμάθηση της γλώσσας και την κοινωνικοποίησή τους.

Σύμφωνα με έρευνα των Dodge & Cokler (1998), τα παιδιά ιδιαίτερα στην προσχολική ηλικία, έχουν την τάση να αναπτύσσουν θετικές στάσεις απέναντι στη μάθηση, να επιζητούν την ενεργό συμμετοχή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία, και όταν τους δίνονται ευκαιρίες, να αλληλοεπιδρούν θαυμάσια με το φυσικό και το κοινωνικό τους περιβάλλον (Dodge & Cokler, 1998).

Με βάση αυτή την παραδοχή, η επιστημονική κοινότητα δίνει ιδιαίτερη σημασία:

α) στη βασική εκπαίδευση, κατάρτιση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών που εμπλέκονται στη διδασκαλία μικρών παιδιών

β) στη σημασία του παιχνιδιού στην εκπαιδευτική διαδικασία

γ) στη συμμετοχή των γονέων στην εκπαιδευτική και μαθησιακή διαδικασία, καθώς επίσης και στην ομαλή συνεργασία όλων των φορέων που εμπλέκονται σε αυτές

δ) στην υποστήριξη της εξέλιξης του προφορικού και του γραπτού λόγου

ε) στη συνέχιση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό σχολείο

στ) στην ομαλή ένταξη και ενσωμάτωση των μαθητών που προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα και τέλος

ζ) στην ομαλή ένταξη των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και μαθησιακές δυσκολίες (Plaisance, 1997).

Βέβαια στις δομές αυτές συναντάμε τις πρώτες αντιδράσεις των γηγενών γονέων, σχετικά με την φιλοξενία των παιδιών μεταναστών στο ίδια δομή. Μια έρευνα που διεξήγαγε η UNICEF στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα, στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη, διαφάνηκαν οι απόψεις των μαθητών, των γονέων και των εκπαιδευτικών σχετικά με την ένταξη των προσφύγων και των μεταναστών μαθητών στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας μας. Η έρευνα είχε σαν θέμα της «Διακρίσεις - Ρατσισμός – Ξενοφοβία στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα». Οι απόψεις των μαθητών δεν ήταν τόσο αρνητικές ως προς την ένταξη των μεταναστών μαθητών στο ελληνικό σχολείο ενώ η πλειονότητα των γονέων ήταν εντελώς αρνητική στο ζήτημα της συνδιδασκαλίας των Ελλήνων και των μεταναστών μαθητών. Η έρευνα απέδειξε ότι οι περισσότεροι γονείς πίστευαν ότι οι μαθητές αυτοί θα έπρεπε να φοιτούν σε διαφορετικά σχολεία από τα παιδιά τους. Οι εκπαιδευτικοί δε σε μεγάλη πλειοψηφία σε ποσοστό 87,8% δήλωσαν ότι δεν είχαν καμία προετοιμασία γι' αυτό το έργο και θεώρησαν ότι έπρεπε να παρακολουθήσουν

απαραιτήτως προγράμματα επιμόρφωσης για να καταφέρουν να αντεπεξέλθουν σε ένα τόσο σημαντικό έργο (Σκούρτου & Βρατσάλης, 2000).

Οι ίδιες αντιδράσεις επικρατούν και στις μέρες μας, στις δομές των Παιδικών Σταθμών. Οι γονείς επειδή αποχωρίζονται τα παιδιά τους πρώτη φορά είναι γεμάτοι ανησυχίες. Κυρίαρχη επιθυμία να μην φιλοξενούνται τα παιδιά μεταναστών στην ίδια δομή. Αντίθετα οι μικροί μαθητές παίζουν όλοι μαζί, χωρίς να ενδιαφέρονται για το αν έχουν το ίδιο χρώμα ή αν μιλούν την ίδια γλώσσα. Επικοινωνούν μέσα από το παιχνίδι, το χορό και τις διάφορες ψυχαγωγικές δράσεις. Μας αποδεικνύουν ότι δεν γεννιόμαστε ρατσιστές, μπορούμε όμως πολύ εύκολα να γίνουμε ,αν δεν πάρουμε τις σωστές πληροφορίες. Οι παιδαγωγοί έχουν την ευκαιρία να διδάξουν την ετερότητα σε αυτή την ευαίσθητη ηλικία στους μικρούς μαθητές. Έχουν την δυνατότητα να τους γνωρίσουν τα κοινωνικά δικαιώματα και να προάγουν πνεύμα σεβασμού, συνεργασίας, αλληλοβοήθειας.

Σε απάντηση των παραπάνω παραθέτουμε μια επιστολή της κυρίας Ρ. Τσοκαλίδου, αναπληρώτριας καθηγήτριας στην σχολή Τ.Ε.Π.Α.Ε του Α.Π.Θ και επιστημονικής υπεύθυνης της ομάδας «Πολύδρομο» σχετικά με την εκπαίδευση των προσφύγων.

«ΓΡΑΜΜΑ ΠΡΟΣ ΓΟΝΕΙΣ & ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ»: Η ΑΛΛΗ ΟΨΗ ΤΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ

Της κ. Ρούλας Τσοκαλίδου (Αν. καθηγήτρια στη Σχολή Τ.Ε.Π.Α.Ε. /Α.Π.Θ. & επιστημονική υπεύθυνη του 'Πολύδρομου')

Αγαπητοί/ές λειτουργοί της εκπαίδευσης και γονείς,

Ακούω με ενδιαφέρον τις ανησυχίες σας για τυχόν προβλήματα που θα προκύψουν από την παρουσία παιδιών προσφύγων στα σχολεία όπου εργάζεστε ή φοιτούν τα παιδιά σας.

Είμαι κι η ίδια γονιός αλλά τυχαίνει να ασχολούμαι πολλά χρόνια με τα θέματα της επαφής των γλωσσών και των πολιτισμών στο σχολείο και την κοινωνία και θα ήθελα να μοιραστώ μαζί σας μερικές αλήθειες.

Η συνύπαρξη παιδιών από διαφορετικές πολιτισμικές κοινότητες συνεπάγεται μια σειρά από οφέλη για τα παιδιά της κυρίαρχης κοινωνίας, δηλαδή τα παιδιά ελληνικής καταγωγής, όπως η νέα γνώση που θα πάρουν από αυτά για άλλους πολιτισμούς, γλώσσες και πραγματικότητες.

Η επαφή των ντόπιων παιδιών με τα αλφάβητα, τα γράμματα, τις λέξεις, τα τραγούδια και τα παραμύθια των παιδιών προσφύγων θα βοηθήσει πραγματικά τα παιδιά να γίνουν πιο σοφά, πιο γλωσσομαθή, δηλαδή να μαθαίνουν, το σημαντικότερο μάθημα του σχολείου.

Η συνύπαρξη με παιδιά που έχουν βγει νικητές και νικήτριες από έναν άνισο και απάνθρωπο αγώνα, παιδιά που έχουν επιβιώσει από συνθήκες αδιανόητες για τα παιδιά που μεγάλωσαν στην Ελλάδα, παρόλη την κρίση και τα δικά της μεγάλα προβλήματα, κρύβει ένα τεράστιο μάθημα ζωής για τα ελληνόπουλα: Το μάθημα της επιβίωσης, της αντοχής, της ελπίδας και εντέλει το μάθημα της ίδιας της ζωής.

Η παρουσία παιδιών προσφύγων στα σχολεία και τις τάξεις των παιδιών μας θα ανοίξει δρόμους στις καρδιές και στο μυαλό των παιδιών μας που ούτε καν μπορούμε να φανταστούμε. Όλα τα παιδιά, πρόσφυγες και ντόπια παιδιά, έχουν να κερδίσουν μαθήματα αλληλοσεβασμού, κατανόησης, επικοινωνίας, πολυπολιτισμού. Με άλλα λόγια θα γίνουν καλύτεροι πολίτες του κόσμου μας.

Τέλος, όσο περισσότερο αγκαλιάσουμε τα παιδιά προσφύγων στα σχολεία και στην κοινωνία μας, τόσο περισσότερο τα δικά μας παιδιά που έχουν μεταναστεύσει σε χώρες του εξωτερικού, αλλά και τα δικά τους παιδιά στα σχολεία των άλλων χωρών θα δικαιούνται ένα εκπαιδευτικό σύστημα που θα σέβεται και τις δικές τους ιδιαίτερες πολιτισμικές και γλωσσικές ανάγκες.

Αγαητοί/ές εκπαιδευτικοί και γονείς, ας βοηθήσουμε όλοι και όλες μαζί να πάνε όλα τα παιδιά μπροστά. Μόνο μέσα από την εκπαίδευση μπορεί να υπάρξει ελπίδα για μια ομαλή και δημιουργική ζωή για όλα τα παιδιά που είναι οι αυριανοί πολίτες του κόσμου. ¹ (Τσοκαλίδου, 2015)

---

¹ ΥΓ. Το κείμενο δημοσιεύεται κατόπιν σχετικής άδειας της κ. Τσοκαλίδου.

3.2.Συμπεράσματα

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι όλες οι χώρες συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, εδώ και πολλά χρόνια δίνουν έναν διαρκή αγώνα για την ομαλή και ειρηνική ένταξη των «διαφορετικών». Ανάλογα με τις οικονομικές, πολιτικές, και κοινωνικές τους συνθήκες προβαίνουν σε μέτρα και δεν αδιαφορούν. Αντιλαμβάνονται την αναγκαιότητα της δίγλωσσης εκπαίδευσης. Προσαρμόζουν όσο μπορούν το εκπαιδευτικό τους πρόγραμμα στην νέα πραγματικότητα του σχολείου. Κοινή επιδίωξη όλων η εξάλειψη ρατσιστικών – ξενοφοβικών αντιλήψεων, στερεοτύπων και προκαταλήψεων.

Συγκεκριμένα η χώρα μας, έχει κάνει σημαντικά βήματα, για την ένταξη των διαφορετικών μαθητών στην εκπαίδευση, αφενός με την ίδρυση των διαπολιτισμικών σχολείων, αφετέρου με το θεσμό των Τμημάτων Υποδοχής. Την τελευταία τριετία λειτουργούν ειδικά τμήματα για πρόσφυγες και μετανάστες μαθητές στις ΔΥΕΠ (Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων), όπου τα παιδιά των προσφύγων παίρνουν τις πρώτες γνώσεις στο ελληνικό σχολείο μαθαίνοντας γραφή, ανάγνωση, αριθμητική, ζωγραφική, υπολογιστές και άλλες βασικές δεξιότητες.

Επίσης οι δομές προσχολικής αγωγής οργανώνουν το παιδαγωγικό τους πρόγραμμα με βάση την βιωματική μάθηση. Η εκπαιδευτική διαδικασία επιτυγχάνεται μέσα από το παιχνίδι και τις ψυχαγωγικές δράσεις.

Οι Ο.Τ.Α από την μεριά τους, μπορούν να συμβάλουν αποτελεσματικά στην εκπαίδευση των διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων εντάσσοντας τα παιδιά προσφύγων και μεταναστών στις δομές της προσχολικής εκπαίδευσης και οργανώνοντας πολιτιστικές δράσεις για γνωριμία των διαφορετικών πολιτισμών.

Το σημαντικότερο βέβαια είναι να καταλάβουμε όλοι μας ότι «η διαφορετικότητα», είναι η καθημερινότητά μας, και όχι ένας εχθρός που μας απειλεί. Για την διάχυση αυτής της άποψης θα πρέπει να υπάρχει διαπολιτισμικός διάλογος και επικοινωνία όλων των εμπλεκόμενων φορέων. Όλοι μαζί: αρμόδια υπουργεία, υπηρεσίες κοινωνικής πολιτικής του κράτους, φορείς της εκπαιδευτικής πολιτικής, εκπαιδευτικοί, γονείς, μαθητές, ως συγκοινωνούντα δοχεία θα πρέπει να επικοινωνούμε. Στόχος της επικοινωνίας αυτής θα είναι η ανταλλαγή απόψεων, η

εφαρμογή καλών πρακτικών και η αξιολόγησή τους στην πράξη. Αξιολόγηση συνεχής και ανασχεδιασμός, έως ότου πετύχουμε το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Η επικοινωνία αυτή θα πρέπει να διευρυνθεί και σε επίπεδο κρατών, διεθνών οργανισμών και διεθνών φορέων κοινωνικής πολιτικής. Σε αυτή την κατεύθυνση θα πρέπει να κινηθούν όλες οι χώρες του πλανήτη, ώστε να δημιουργηθεί ένα κοινό διεθνώς κανονιστικό πλαίσιο για την αποδοχή της ετερότητας και την πάταξη του ρατσισμού. Θα πρέπει να σχεδιάσουν από κοινού μια ενιαία κοινωνική εκπαιδευτική πολιτική, αναγνωρίζοντας ότι οι σημερινοί μαθητές, είναι οι αυριανοί πολίτες του πλανήτη.

Συνεχίζοντας θα αναλύσουμε τις έννοιες της κοινωνικής πολιτικής, των κοινωνικών δικαιωμάτων, και θα δούμε πως η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός ωθούν στην περιθωριοποίηση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: Άσκηση κοινωνικής εκπαιδευτικής πολιτικής για την ένταξη «των διαφορετικών»

4.1. Κοινωνική Εκπαιδευτική Πολιτική.

Κάθε πολιτική μπορεί να θεωρηθεί κοινωνική, πολύ περισσότερο η εκπαιδευτική πολιτική. Αναλύοντας διεξοδικότερα διαπιστώνουμε ότι, η έννοια εκπαιδευτική πολιτική, δεν υπονοεί μόνο το σχεδιασμό του κράτους, τις αρχές του και τις αξίες του σε θέματα εκπαίδευσης. Διερευνάται ως ένα πολυσύνθετο πλαίσιο που συνδυάζει τρία βασικά στοιχεία:

- το σχολείο ως επίσημο θεσμό του κράτους, που ασκεί μέσα από εκπαιδευτικές διαδικασίες, κοινωνική πολιτική.
- τις ομάδες πληθυσμού (αλλόγλωσσοι - γηγενείς μαθητές) που επηρεάζονται από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, αφού εξοικειώνονται με την διαφορετικότητα, αλληλεπιδρούν γνωρίζουν διαφορετικούς πολιτισμούς.
- τις κοινωνικές ανάγκες που καλύπτουν οι μαθητές μέσα από την εφαρμογή της. Ανάγκες για επικοινωνία, για αποδοχή της διαφορετικότητας, για ισότητα, για ελευθερία.

Μέσα από αυτό το τρίπτυχο βλέπουμε ότι η εκπαιδευτική πολιτική είναι κοινωνική, αφού παλεύει για την δίκαιη αναδιανομή της ευημερίας. Προωθεί ένα σχολείο δημοκρατικό, που όλοι οι μαθητές θα έχουν ίσα δικαιώματα (Βενιέρης, 2015).

Κατ επέκταση το μοντέλο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, που υιοθετήθηκε από όλες τις χώρες, θεωρείται μια πρακτική με θετικά αποτελέσματα, της κοινωνικής εκπαιδευτικής πολιτικής τους.

Θα κατανοήσουμε καλύτερα την έννοια της κοινωνικής εκπαιδευτικής πολιτικής, αν μελετήσουμε την ευρύτερη έννοια της κοινωνικής πολιτικής.

4.2. Κοινωνική πολιτική

Πληθώρα ορισμών έχουν δοθεί, από επιφανείς επιστήμονες, προκειμένου να προσδιοριστεί ο όρος της κοινωνικής πολιτικής. Η προσπάθεια αυτή αποδεικνύει την σημαντικότητά του ρόλου της, στα καθημερινά ζητήματα της κοινωνίας. Παρακάτω

παραθέτουμε μερικούς ορισμούς προκειμένου να κατανοήσουμε την έννοια της κοινωνικής πολιτικής.

Κατά τον Βενιέρη(2015), η κοινωνική πολιτική ήταν ένας πολυσύνθετος όρος με δυσκολία ορισμού για πολλούς μελετητές της στο παρελθόν. Σήμερα η μελέτη της Κοινωνικής πολιτικής δεν είναι δύσβατη καθώς προοδεύει και αποκωδικοποιεί έννοιες και σχέσεις που επιβάλλουν την ύπαρξή της. Ουσιαστικά είναι ένα διεπιστημονικό και πολυεπιστημονικό αντικείμενο που ασχολείται με τις κοινωνικές ανάγκες που υπάρχουν σε μια κοινωνία και κατά πόσο αυτή μπορεί να τις καλύψει. Γενικότερα μελετάει τα συστήματα ευημερίας και ασχολείται με τις κοινωνικές δράσεις με σκοπό την δικαιότερη διανομή της ατομικής και συλλογικής ευημερίας. Είναι ο καθρέφτης μιας κοινωνίας. Περιλαμβάνει τα οράματά μας για τον άνθρωπο και την κοινωνία. Εξετάζει την κοινωνική, οικονομική και πολιτική διάσταση διαφόρων ζητημάτων. (Βενιέρης, 2015)

Η υπάρχουσα βιβλιογραφία δίνει πληθώρα ορισμών της κοινωνικής πολιτικής. Κατ' άλλους ορίζεται ως μέσο επίτευξης της ευημερίας του ανθρώπου και της βελτίωσης των συνθηκών ζωής του (Titmuss, 1974), (Spicker, 1995), ως μέσο αντιμετώπισης των κοινωνικών κινδύνων (Kemshall, 2002), ως τρόπος παρέμβασης για κοινωνικές αλλαγές και την επίτευξη της κοινωνικής δικαιοσύνης (Cahnman, 1979).

Ένας πιο εμπειριστατωμένος ορισμός της Κοινωνικής Πολιτικής, την ορίζει ως καταγραφή, ιεράρχηση και κάλυψη κοινωνικών κινδύνων και αναγκών. Την συσχετίζει με σύνολα ρυθμίσεων και παροχών σε τομείς όπως η υγεία, ασφάλιση, απασχόληση, στέγαση και προνοιακές υπηρεσίες. (Κοντιάδης, 2006, σσ. 7-8).

Κατά τον Ιατρίδη(2005) ορίζεται εναλλακτικά ως ένα σύστημα από σκοπούς και στόχους για την ποιότητα ζωής και τις συνθήκες διαβίωσης των πολιτών. (Ιατρίδης, 2005).

Κατά τον Ζαϊμάκη(2002), αναφέρεται ως προληπτική παρέμβαση στην κοινωνική πραγματικότητα. Συνδυάζοντας ταυτόχρονα λήψη μέτρων, που στοχεύουν στην εξάλειψη ή τουλάχιστον στην άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων και την προαγωγή της κοινωνικής δικαιοσύνης

4.2.1. Στόχοι της κοινωνικής πολιτικής

Η κοινωνική πολιτική ασκείται μέσω του κράτους πρόνοιας με συγκεκριμένους κάθε φορά στόχους. Η κοινωνική πολιτική και το κράτος πρόνοιας πολλές φορές ταυτίζονται σαν έννοιες και βρίσκονται σε συνεργασία. Προστατεύσουν τον πολίτη από τον κίνδυνο να περιέλθει στο επίπεδο της φτώχειας. Αναπτύσσουν την κοινωνική αλληλεγγύη και εφαρμόζουν την αναδιανομή του εισοδήματος της χώρας (Κατρούγκαλος, 2004).

Παρεμβαίνει προληπτικά στην κοινωνική πραγματικότητα. Απώτερος στόχος η λήψη μέτρων, για εξάλειψη ή άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, και η προαγωγή της κοινωνικής δικαιοσύνης (Ζαϊμάκης, 2002).

Αναλυτικότερα θα λέγαμε ότι βασικός στόχος της κοινωνικής πολιτικής είναι η πρόληψη. Επίσης επιδιώκει την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, με σκοπό να διασφαλιστεί ότι θα υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη. Αποσκοπεί στην βελτίωση του βιοτικού επιπέδου της ζωής των πολιτών. Γενικότερα στοχεύει στην ιεράρχηση και την φροντίδα των ανθρώπινων αναγκών. Οι κυριότεροι τομείς στους οποίους δραστηριοποιείται είναι: η υγεία, η παιδεία, η στέγαση, η απασχόληση, οι διάφορες υπηρεσίες πρόνοιας, η προστασία των ηλικιωμένων ατόμων, η ενίσχυση της οικογένειας, η προστασία της μητρότητας, και η φροντίδα των ατόμων με ειδικές ανάγκες ή αναπηρίες (Μητάκος, 1993).

Εμβαθύνοντας διεξοδικότερα βλέπουμε ότι: επιλύει προβλήματα στέγασης, παρέχοντας επιδότηση του ενοικίου, σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες. Αντιμετωπίζει θέματα ανεργίας μέσω προγραμμάτων κατάρτισης ανέργων, ή επιδότησης θέσεων εργασίας. Περιλαμβάνει ακόμη τις υπηρεσίες φροντίδας ηλικιωμένων και αναξιοπαθούντων ατόμων, όπως είναι το πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι», προγράμματα που λειτουργούν στα πλαίσια των ΚΑΠΗ και άλλα (Σκαμνάκης, 2005).

Γενικεύοντας θα λέγαμε ότι βασικός στόχος της κοινωνικής πολιτικής, είναι η αποτίμηση των αναγκών μιας κοινωνίας. Μέσω «της αναδιανομής δίκαιας ευημερίας», επιτυγχάνει κοινωνική δικαιοσύνη, ισότητα, ελευθερία. Η αναδιανομή αποτελεί το απόσταγμα της κοινωνικής πολιτικής και αφορά την κάθετη αναδιανομή πόρων από τους ανθρώπους που έχουν μικρότερη ανάγκη σε όσους έχουν μεγαλύτερη

ανάγκη. Το κράτος οργανώνει υπηρεσίες κοινής ωφέλειας και κοινωνικές υπηρεσίες με βάση την αρχή της αναδιανομής προωθώντας πολιτικές κοινωνικών παροχών, για την επίτευξη του «ευ ζην» των πολιτών. (Βενιέρης, 2015)

Επομένως το κράτος παρεμβαίνει στον κοινωνικό τομέα με στόχο τη βελτίωση της ζωής πολιτών που είναι λιγότερο ευνοημένοι (Παπαδάκη - Γιώτη, 2004). Τον ίδιο στόχο έχει και η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική κατά την οποία η παρέμβαση του κράτους στον κοινωνικό τομέα στοχεύει στην στήριξη των κοινωνικά αδύνατων. Επιδιώκει την αναδιανομή του πλούτου και τη διαμόρφωση συνθηκών ισότητας και ασφάλειας για όλους τους πολίτες (Βοσκόπουλος, 2009).

Κατ'επέκταση οι κοινωνικές υπηρεσίες απευθύνονται σε άτομα και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες που αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα κοινωνικής ένταξης και έχουν περιέλθει σε άσχημη οικονομική και κοινωνική κατάσταση σύμφωνα με την Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, (ΕΕΤΑΑ, 1995), (Χτουρής, 1999).

4.2.2. Άσκηση κοινωνικής πολιτικής – Κοινωνικό μάρκετινγκ

Η άσκηση κοινωνικής πολιτικής σύμφωνα με το Midgley είναι μια σύνθετη έννοια, που περιλαμβάνει:

- την περιγραφή των κοινωνικών συνθηκών και προγραμμάτων.
- την ανάλυση και εξήγηση των παραγόντων που συντελούν στην αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών.
- την θεωρητική βάση για παρέμβαση.
- τον έλεγχο της αποτελεσματικότητας των κοινωνικών μέτρων.
- την προώθηση της κοινωνικής ευημερίας με τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων. (Midgley, 1997).

Η άσκηση κοινωνικής πολιτικής προϋποθέτει τη συνεργασία επιστημόνων από διαφορετικούς τομείς. Η κοινωνιολογία, η ψυχολογία, η πολιτική και οικονομική επιστήμη είναι μερικές από τις επιστήμες που σχετίζονται με αυτήν. Η άσκηση της κοινωνικής πολιτικής έχει σαν στόχο την ευημερία των πολιτών και επιτυγχάνεται μέσω των κοινωνικών υπηρεσιών (Erskine, 1998, σ. 7).

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έθεσαν συγκεκριμένους στόχους για την κοινωνική προστασία και ένταξη. Οι στόχοι είναι:

- Η προώθηση της κοινωνικής συνοχής, η ισότητα των φύλων και η παροχή ίσων ευκαιριών για όλους.
- Η αλληλεπίδραση των στόχων που έχουν τεθεί από τη συνθήκη της Λισαβόνας και η Βιώσιμη Ανάπτυξη.
- Η ορθή διακυβέρνηση και η ίση αντιμετώπιση όλων όσων εμπλέκονται στο σχεδιασμό των πολιτικών που εφαρμόζονται.

Η κοινωνική πολιτική που ασκούν οι Ο.Τ.Α. αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της κοινωνικής πολιτικής της χώρας μας.

Η άσκηση κοινωνικής πολιτικής επιτυγχάνεται με την βοήθεια του «κοινωνικού μάρκετινγκ»

«Το κοινωνικό μάρκετινγκ» που υποστηρίζεται από τις τεχνικές του εμπορικού μάρκετινγκ, στοχεύει στην άσκηση επιρροής σε μια ομάδα-στόχο. Προσπαθεί να προωθήσει ή να αποτρέψει, μια ιδέα ή μια συγκεκριμένη συμπεριφορά, στην ομάδα-στόχο προς όφελος όσων ανήκουν σε αυτήν. Ο όρος κοινωνικό μάρκετινγκ όπως εννοείται σήμερα χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά το 1971 από τους Kotler και Zaltman. (Πολυζωίδης, 2010). Το προϊόν που προωθεί το κοινωνικό μάρκετινγκ δεν ανήκει στα υλικά αγαθά. Ωστόσο προωθείται από τα γρήγορα κανάλια διανομής που διαθέτουμε σήμερα (τηλεόραση, ιντερνετ, ηλεκτρονικό ταχυδρομείο διαλειτουργικά πληροφοριακά συστήματα, έντυπα κ.α.), Η ιδέα αυτή φτάνει στον καταναλωτή που αποτελεί την ομάδα –στόχο, δημιουργώντας αξία και όφελος στον πολίτη και την κοινωνία γενικότερα.

4.2.3.Η έννοια της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού

Ως φτώχεια ορίζεται η αδυναμία που παρουσιάζουν ορισμένοι άνθρωποι να καλύψουν τις βασικές βιοτικές τους ανάγκες. Συνήθως υπάρχει διαχωρισμός της φτώχειας σε απόλυτη και σχετική. Όταν μιλάμε για απόλυτη φτώχεια, εννοούμε την κατάσταση κατά την οποία υπάρχει στέρηση τροφής, πόσιμου νερού και άλλων

βασικών αγαθών. Επίσης, δεν εξαρτάται μόνο από το εισόδημα, αλλά από τη δυνατότητα πρόσβασης στις υπηρεσίες.

Το όριο της φτώχειας βέβαια διαφέρει από χώρα σε χώρα. Η αναφορά στο όριο της φτώχειας στις δυτικές κοινωνίες ορίζει ένα ελάχιστο ποσό εισοδημάτων, ούτως ώστε να μπορεί κάθε νοικοκυριό να καλύψει τα βασικά έξοδα για τη διατροφή, την υγεία και την εκπαίδευση των παιδιών (Γεωρμάς, 2006).

Ο όρος φτώχεια είναι άμεσα συνδεδεμένος με την κοινωνική ανισότητα. Οποσδήποτε συμπεριλαμβάνεται και η έννοια της ανισότητας του εισοδήματος, που συσχετίζεται άμεσα με τη φτώχεια. Υποστηρίζεται ότι οι χώρες κατατάσσονται ανάλογα με το δείκτη μέτρησης της ανισότητας. Υπ' αυτή την άποψη η Ελλάδα βρίσκεται σε δυσμενή θέση. Αδυνατεί να εφαρμόσει κατάλληλα μέτρα, για να καλυφθούν οι ανάγκες των ομάδων που βιώνουν άμεσα τον κοινωνικό αποκλεισμό και την ανεργία. Παρότι γίνονται προσπάθειες και λαμβάνονται πρωτοβουλίες προς αυτή την κατεύθυνση, δεν έχουμε επιτύχει θετικά αποτελέσματα (Βενιέρης, 2003).

Στις σύγχρονες κοινωνίες η ανεργία και η φτώχεια αποτελούν τα πιο σημαντικά προβλήματα, επειδή μπορούν να επηρεάσουν άμεσα την κοινωνική, εκπαιδευτική και επαγγελματική ζωή των ανθρώπων. Οι συνέπειες της φτώχειας παρατηρούνται όχι μόνο σε ατομικό επίπεδο, αλλά και σε επίπεδο κοινωνίας.

Αυτό γιατί τις περισσότερες φορές, οι άνθρωποι που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας καθώς δεν μπορούν να καλύψουν βασικές βιοτικές τους ανάγκες, οδηγούνται σε κοινωνικό αποκλεισμό. Σύμφωνα με τα παραπάνω, καταλαβαίνουμε ότι σε αρκετές περιπτώσεις ο κοινωνικός αποκλεισμός ταυτίζεται με την έννοια της φτώχειας. Η φτώχεια βεβαίως είναι το κυριότερο αίτιο του κοινωνικού αποκλεισμού, δεν είναι όμως το μοναδικό. Οι άλλοι παράγοντες που εμπλέκονται σ' αυτόν, είναι περισσότερο περίπλοκοι. (Levitas, 2004).

Πολλές φορές συσχετίζεται με τις οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που συντελούνται, επειδή η ραγδαία εξάπλωσή του είναι άμεσα συνδεδεμένη με τους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Τσομπάνογλου, 2005).

Άλλοτε πάλι αναφέρεται ως μία κατάσταση αποκλεισμού από την αγορά εργασίας από τους Τσιάκαλο, Κωνσταντόπουλο και Asdrahas (Τσιάκαλος Γ. Κ.,

1998) . Η Μουσούρου (1998) τον αναφέρει όχι ως μία κατάσταση, αλλά ως μια διαδικασία, η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη με την κοινωνική ανισότητα και την φτώχεια(Μουσούρου,1998).

Επομένως ο κοινωνικός αποκλεισμός έχει πολλά επίπεδα ανάλυσης και εμπλέκονται μια σειρά από κοινωνικά φαινόμενα σε αυτόν, τα οποία είναι διαφορετικά μεταξύ τους. Στην ουσία ο όρος καλύπτει μια σειρά από τα φαινόμενα αυτά που ερμηνεύονται κατά περίπτωση (Παπαδοπούλου Δ. , 2002).

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός συνδέεται άμεσα και με το θεσμό της εκπαίδευσης. Το επίπεδο εκπαίδευσης του κάθε ατόμου, είναι άμεσα συνδεδεμένο με την ένταξή του στην αγορά εργασίας. Επομένως οι ανισότητες στην εκπαίδευση διαδραματίζουν ιδιαίτερο ρόλο στη ζωή ενός ατόμου, διότι οδηγούν και σε άλλους είδους ανισότητες και περαιτέρω απώλεια δικαιωμάτων (Χρυσάκης, 1996)

Από τη δεκαετία του 1980 και ύστερα αρχίζουν να γίνονται περισσότερο κατανοητά τα προβλήματα που δημιουργεί ο κοινωνικός αποκλεισμός. Από τότε ξεκίνησαν τα πρώτα κινήματα που επιδιώκουν την αντιμετώπισή του, με ποικίλους τρόπους (Silver, 2006)

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελούν παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

4.3.Κοινωνικά Δικαιώματα

Κατά τον Βενιέρη(2015), η «ρίζα της κοινωνικής πολιτικής είναι τα κοινωνικά δικαιώματα». Αντανακλούν την ανάγκη μας για ατομική, συλλογική και κοινωνική ευημερία. Προάγουν την ισότητα και την ελευθερία. Καλύπτουν σημαντικές ανάγκες των ανθρώπων. Στοχεύουν όχι απλώς στην εξασφάλιση της επιβίωσης, αλλά στην εξασφάλιση της ευημερίας. (Βενιέρης ,2015)

Τα πιο σημαντικά κοινωνικά δικαιώματα είναι: της εργασίας, της κοινωνικής ασφάλισης, της παιδείας, της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, της στέγης, της προστασίας της μητρότητας, της προστασία των ηλικιωμένων κ.α.

Η αρχική σύνδεση του κοινωνικού αποκλεισμού με το φαινόμενο της φτώχειας αποσυνδέεται κατά την δεκαετία του 1990. Ο όρος συνδέθηκε με το

επίπεδο των δικαιωμάτων που έχει ο πολίτης (Strobel, 1996). Παρά το γεγονός ότι τα κοινωνικά δικαιώματα, όπως είναι το δικαίωμα στην υγεία, την εκπαίδευση και την ποιότητα ζωής γενικότερα κατοχυρώνονται με νόμο, ωστόσο σε αρκετές χώρες της Δύσης τα δικαιώματα αυτά καταστρατηγούνται. Αυτό οδηγεί βέβαια στη συνολική υποβάθμιση, του επιπέδου ζωής, των πολιτών αυτών. Τις περισσότερες φορές ,ακολουθείται από την υποβάθμιση της συνταγματικής ελευθερίας τους. Επομένως το ζήτημα της απώλειας των κοινωνικών δικαιωμάτων, συνδέεται άμεσα με το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού (Τσιάκαλος,1998).

Η χώρα μας από άποψη παροχών, ανήκει στο μεσογειακό μοντέλο, μαζί με την Ισπανία, τη Πορτογαλία και την Ιταλία. Αυτό σημαίνει ότι βρίσκεται σε χαμηλό επίπεδο κοινωνικών παροχών, στο οποίο η οικογένεια παίζει αντισταθμιστικό ρόλο.

Επιχειρώντας μια ιστορική αναδρομή, βλέπουμε ότι τα κοινωνικά δικαιώματα μεταβάλλονται ανάλογα με τις οικονομικές συνθήκες και τις ανάγκες που θέλουν να εξυπηρετήσουν. Η φύση τους συναρτάται με την πολιτική που επικρατεί, την οικονομία και τις δυνατότητες που αυτή δίνει καθώς και τους ηθικούς κανόνες και τα πρότυπα της κοινωνίας. Στις μέρες μας «Η νέα κοινωνική πολιτική αφυδατώνει την ρίζα της και νοθεύει την ουσία των εμπνευσμένων δικαιωμάτων για κοινωνική δικαιοσύνη. Τα κοινωνικά δικαιώματα γίνονται λιγότερο κοινωνικά και λιγότερο δικαιώματα» (Βενιέρης ,2013).

Σύμφωνα με τα παραπάνω βλέπουμε ότι, λόγω της οικονομικής κρίσης, τα κοινωνικά δικαιώματα παραβιάζονται καθημερινά, με πρώτο αυτό της εργασίας, Ενώ έχουμε νέους με επιστημονικές γνώσεις και επαγγελματικά προσόντα, η ανεργία τους οδηγεί σε εγκατάλειψη της πατρίδας μας. Αναζητούν καλύτερη τύχη στις χώρες εκτός Ελλάδας. Οι ευκαιρίες απασχόλησης από το κράτος έχουν εκλείψει. Οι κρατικές επενδύσεις είναι ελάχιστες και όλα στηρίζονται στην ατομική πρωτοβουλία. Την ίδια τύχη έχει και η κοινωνική ασφάλιση, που μπαίνει στον οδοστρωτήρα με τις συντάξεις να μειώνονται συνέχεια, παρασύροντας και την αγοραστική δύναμη των συνταξιούχων. Οι μισθοί υπόκεινται μεγάλες περικοπές, με αποτέλεσμα οι απασχολούμενοι όχι μόνο να μην μπορούν να πληρώσουν τις συνταξιοδοτικές τους εισφορές, αλλά να αδυνατούν να καλύψουν βασικές βιοποριστικές ανάγκες. Το δικαίωμα στην υγεία και την δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη υποβαθμίζεται, αφού στα δημόσια νοσοκομεία υπάρχει έλλειψη από τη μία ιατρικού και

νοσηλευτικού προσωπικού και από την άλλη ιατροφαρμακευτικού υλικού και ιατρικών μηχανημάτων. Το σημαντικότερο, το δικαίωμα στην παιδεία δε μένει αλώβητο. Η δωρεάν παιδεία διαρκώς υπονομεύεται, δεδομένου ότι στους προϋπολογισμούς της χώρας, οι δαπάνες για την παιδεία μειώνονται. Οι μόνιμοι διορισμοί εκπαιδευτικών απαγορεύονται. Τα αναλυτικά εκπαιδευτικά προγράμματα, δεν προσαρμόζονται στις σύγχρονες εκπαιδευτικές ανάγκες και η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών δεν καλύπτεται από το κράτος.

Καταλαβαίνουμε ότι η οικονομική κρίση οδήγησε σε κρίση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Το κράτος πρόνοιας φθίνει και οι κρατικές δαπάνες ενίσχυσης προς αυτό, διαρκώς μειώνονται, αντίθετα διατηρείται μια υποστηρικτική επιδοματική πολιτική. Δεν υπερισχύει πολιτική αξιοποίησης πόρων.

4.4. Δια Βίου Μάθηση στα Κοινωνικά Δικαιώματα.

Εύκολα συμπεραίνουμε ότι η οικονομική κρίση πλήττει όλη την ανθρωπότητα και αποσταθεροποιεί την λειτουργία όλων των κρατών. Τα κοινωνικά δικαιώματα δέχονται καίρια χτυπήματα και ισοπεδώνονται. Σήμερα περισσότερο από κάθε άλλη φορά, έχουμε υποχρέωση να διαφυλάξουμε τα κοινωνικά δικαιώματα, διαφυλάττοντας την ελευθερία, την ισότητα, την δικαιοσύνη. Για να μπορούμε όμως να αγωνιστούμε γι αυτά θα πρέπει να τα γνωρίζουμε. Επίσης επιβάλλεται να τα αναγνωρίζουμε και στους συνανθρώπους γύρω μας. Να μην τα θεωρούμε δεδομένα. Έχουν δοθεί άπειροι αγώνες για την κατάκτησή τους.

Το σχολείο και η εκπαίδευση γενικότερα ωθεί τους νέους στο να γνωρίσουν τα κοινωνικά δικαιώματα. Ουσιαστικά όποιος εμπλέκεται με έμπυχο υλικό, εμπλέκεται και στην εκπαίδευση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Το σχολείο βασίζεται στην παιδαγωγική της ειρήνης. Σχεδιάζει και υλοποιεί το παιδαγωγικό του πρόγραμμα με σκοπό μετάδοσης στους μαθητές, πλανητικής συνείδησης. Προσπαθεί να οδηγήσει τους μαθητές να δρουν ως «παγκόσμιοι πολίτες».

Ένας από τους σημαντικότερους υποστηρικτές της παιδαγωγικής της ειρήνης ο Dewey υποστηρίζει ένα αντιαυταρχικό σχολείο, χωρίς βία, με κυρίαρχη ιδέα την ειρήνη. Η Montessori επίσης υποστηρίζει ότι από την παιδική ηλικία το παιδί πρέπει να δέχεται αγωγή «με ειρήνη για την ειρήνη». Ο Oestreich υποστηρίζει ότι κοινωνίες

με ειρήνη, ανθρωποκεντρικές, ωθούν στην ανάπτυξη πολύπλευρης – δυναμικής προσωπικότητας. Η UNESCO επιχείρησε επίσημα έναν σχεδιασμό εκπαίδευσης για την Ειρήνη.

Για να επιτευχθούν όλα τα παραπάνω χρειάζεται να γίνει μια εσωτερική μεταρρύθμιση στο σύνολο της εκπαίδευσης. Απαιτείται στο παιδαγωγικό πρόγραμμα του σχολείου, να ενταχθεί ως αυτόνομο μάθημα η διδασκαλία των κοινωνικών δικαιωμάτων. Το μάθημα θα πρέπει να προσαρμοστεί στο γνωστικό επίπεδο της ηλικίας των μαθητών.

(Μικρή πυξίδα Compasito "Εγχειρίδιο εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα για παιδιά").

4.5.Συμπεράσματα

Η έννοια της κοινωνικής εκπαιδευτικής πολιτικής είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ευρύτερης κοινωνικής πολιτικής μιας χώρας. Η εκπαίδευση και το σχολείο γενικότερα δε μένει ανεπηρέαστο από τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες της εποχής. Είναι κομμάτι της κοινωνίας μας και αλληλεπιδρά με αυτήν προσπαθώντας να βοηθήσει στην διατήρηση της συνοχής της

Στις μέρες μας κοινωνική πολιτική και κοινωνική εκπαιδευτική πολιτική, έχουν τους ίδιους στόχους για δημοκρατία, ελευθερία, ισότητα, αλληλοσεβασμό μεταξύ των ανθρώπων, κοινωνική δικαιοσύνη. Από την μία οι διαδικασίες μάθησης απαιτούν να είσαι γνώστης της κοινωνικής πολιτικής και των κοινωνικών δικαιωμάτων. Από την άλλη πάλι το κοινωνικό δικαίωμα στην εκπαίδευση σε οδηγεί στην απόκτηση γνώσεων που διευρύνουν τους ορίζοντες, σε ταξιδεύουν, σου δίνουν εφόδια για έναν καλύτερο τρόπο ζωής.

Ανασταλτικό παράγοντα στην εκπαιδευτική μάθηση, αποτελεί η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Το φαινόμενο της φτώχειας εμφανίζεται τόσο στις αναπτυσσόμενες χώρες όσο και στις υποανάπτυκτες. Συνέπεια της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού είναι ο αναλφαβητισμός, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και η σχολική διαρροή.

Οι στόχοι που έχουν τεθεί για την εξάλειψη της φτώχειας εξασφαλίζουν ίση πρόσβαση όλων των πολιτών στα δικαιώματα και τις υπηρεσίες. Σε τοπικό επίπεδο η άσκηση κοινωνικής πολιτικής που πραγματοποιείται από τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης και από τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση, είναι κυρίως επιδοματική. Οι δήμοι, που βιώνουν τις ανάγκες των πολιτών από κοντά, τα τελευταία χρόνια αναπτύσσουν προγράμματα κοινωνικής ένταξης για ευπαθείς ομάδες. Ασκούν κοινωνική πολιτική, με κύριο στόχο την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και την παροχή ποιότητας ζωής στους πολίτες. Από την άλλη μεριά η οικογένεια καλύπτει τις ανάγκες που δεν καλύπτει η πολιτεία.

Επομένως, η εξασφάλιση των κοινωνικών δικαιωμάτων όλων των πολιτών στα πλαίσια της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους.

Τα κοινωνικά δικαιώματα είναι σύμφυτα στον άνθρωπο. Χιλιάδες θεωρίες έχουν γραφτεί, πολύωρες συζητήσεις και άπειροι αγώνες, συνοδεύουν την πορεία των κοινωνικών δικαιωμάτων. Έχουν εθνικό και υπερεθνικό χαρακτήρα και μεταβάλλονται ανάλογα με τις οικονομικές συνθήκες και τις ανάγκες που θέλουν να εξυπηρετήσουν. Τα σημαντικότερα κοινωνικά δικαιώματα είναι: της Παιδείας, της εργασίας, της υγείας, της στέγης, της τροφής, της προστασίας της τρίτης ηλικίας, της προστασίας της μητρότητας κ.α.

Το δικαίωμα στην παιδεία όμως αναλαμβάνει έναν από τους σημαντικότερους ρόλους του. Να γνωρίσει τα άλλα κοινωνικά δικαιώματα, σε όλους τους μαθητές.

Το πρόσταγμα των καιρών επιβάλλει μια Δια Βίου Μάθηση των Κοινωνικών Δικαιωμάτων, ως αυτόνομο μάθημα ενταγμένο στο παιδαγωγικό πρόγραμμα όλων των βαθμίδων. Μόνο έτσι θα δημιουργήσουμε ανθρώπους με ανοιχτό μυαλό, δημιουργικό και ανήσυχο πνεύμα και θα οδηγηθούμε σε κοινωνίες ανθρωποκεντρικές, ειρηνικές, που θα επιδιώκουν συλλογική ευημερία.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Στην εργασία αυτή είδαμε ότι η κοινωνική ένταξη των «διαφορετικών» μαθητών στην πολύχρωμη σχολική τάξη, είναι η πρόκληση της εποχής μας. Οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες είναι χαρακτηριστικό των δυτικών κοινωνιών και όχι μόνο της χώρας μας. Ουσιαστικά είναι ένα θέμα που αφορά όλο τον πλανήτη. Οι μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών προς τη χώρα μας τα τελευταία χρόνια επηρεάζουν την καθημερινότητά μας. Έχουμε γίνει ένα παγκόσμιο χωριό. Μια από τις σημαντικότερες επιπτώσεις αφορά την διαφοροποίηση της σύνθεσης του μαθητικού πληθυσμού. Επίσης έχουμε αλλαγές στην αγορά εργασίας, ως αποτέλεσμα της μεγάλης προσφοράς εργατικού δυναμικού.

Έγινε εύκολα κατανοητό ότι η πολυπολιτισμικότητα που είναι χαρακτηριστικό των σύγχρονων κοινωνιών, προσκρούει πολλές φορές στην αντίληψη της αναγκαιότητας για γλωσσική και πολιτισμική ομοιογένεια. Η αγωγή και η εκπαίδευση διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην αναίρεση τέτοιου είδους αντιλήψεων. Το ελληνικό σχολείο από την προσχολική αγωγή έως την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, είναι φορέας της πολιτισμικής ετερότητας. Καθημερινά παρουσιάζονται μαθητές από διάφορες χώρες. Εντάσσονται και φοιτούν σε όλες τις βαθμίδες του. Έτσι τα παιδιά σήμερα καλούνται να ζήσουν σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον και να δημιουργήσουν σχέσεις με διαφορετικούς πολιτισμικά μαθητές.

Η λύση θα δοθεί μέσα από μια ανανεωμένη εκπαίδευση και τον προσεκτικό σχεδιασμό της κοινωνικής εκπαιδευτικής πολιτικής. Από την μια η χώρα μας δεν αδιαφορεί στο πολυπολιτισμικό μωσαϊκό που χαρακτηρίζει το σημερινό σχολείο. Από την άλλη όμως δεν παίρνει και ριζικά μέτρα εκσυγχρονισμού των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Στην ουσία πίσω από την επίσημη υιοθέτηση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, λειτουργούμε στην καθημερινότητά μας με αφομοιωτικό τρόπο. Η συνεχόμενη αύξηση των αλλόγλωσσων μαθητών, χαρακτηρίζεται από προχειρότητα στην αντιμετώπισή της από το Υπουργείο. Ακόμα και απλά θέματα που απαιτούν διεκπεραίωση διοικητικής φύσης, αδυνατούν να αντιμετωπιστούν.

Επιβάλλεται μια ριζοσπαστική μεταρρύθμιση, που απαιτεί:

- Διάθεση δαπανών, για προμήθεια σύγχρονου διδακτικού υλικού

- Νέα εκπαιδευτικά προγράμματα (αναλυτικό πρόγραμμα διδασκαλίας, ειδικά προγράμματα υποδοχής και ένταξης μεταναστών).
- Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα κοινωνικής πολιτικής γενικότερα καθώς και κοινωνικής εκπαιδευτικής πολιτικής ειδικότερα.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι μέσω της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, έχουμε επιτύχει ως έναν βαθμό «εκδημοκρατισμό» του σχολείου. Χρειάζεται να διανύσουμε πολύ δρόμο ακόμα. Πρέπει να οργανώσουμε ένα σχολείο που θα θεωρεί την διαφορετικότητα δεδομένη και θα αποδέχεται τις ανάγκες όλων των μαθητών. Μόνο τότε θα αποφύγουμε καταστάσεις «επιπολιτισμού».

Θα πρέπει να εξαλειφθούν ρατσιστικές αντιλήψεις που στηρίζονται στο φόβο για το διαφορετικό.

Επιβάλλεται να παγιωθεί η αντίληψη ότι ,η εκπαίδευση δεν είναι μόνο φορέας παραγωγής και μετάδοσης γνώσεων στους μαθητές. Είναι και ένα μέσο δημιουργίας και ανάπτυξης σχέσεων ανάμεσα στα άτομα, τις ομάδες και τους λαούς. Βασικό ζητούμενο είναι οι μαθητές να κατανοήσουν κοινωνικές αξίες και αρχές. Αξίες που προάγουν τη συμφιλίωση, τη συνεργασία και τέλος την ειρηνική συμβίωση όλων των ανθρώπων. Απαραίτητο συστατικό επιτυχούς αντιρατσιστικής εκπαίδευσης, η δημιουργία πλανητικής συνείδησης και όχι πνεύματος στενού εθνικισμού.

Κατανοούμε ότι ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι πολύ σημαντικός στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των μαθητών.

Πρέπει να φροντίζει ώστε οι μαθητές να συνυπάρχουν ειρηνικά, με σεβασμό ο ένας στην προσωπικότητα του άλλου. Να σέβεται τις ιδιαιτερότητες και να καλλιεργεί την ελευθερία έκφρασης. Να ωθεί τους μαθητές να αναδιπλώσουν τις δυνάμεις τους και να αναπτύξουν την προσωπικότητά τους. Να έχουν κριτικό πνεύμα, να διαθέτουν αλληλοκατανόηση. Να διευκολύνει τους αλλόγλωσσους μαθητές στην σχολική προσαρμογή, εμπνέοντάς τους εμπιστοσύνη. Να αποτρέπει καταστάσεις εκπαιδευτικού αποκλεισμού και σχολικής διαρροής.

Όσο μικρότερο ένα παιδί έρθει σε επαφή με άλλα παιδιά με διαφορετική πολιτισμική καταγωγή, τόσο πιο γρήγορα εξοικειώνεται και προσαρμόζεται. Επομένως, ο εκπαιδευτικός θα πρέπει ακόμα και στις πολύ μικρές ηλικίες μαθητών,

να διδάξει το σεβασμό απέναντι στη διαφορετικότητα. Να προωθήσει την αποδοχή όλων των μαθητών, καθώς και την αλληλεγγύη μεταξύ τους, ανεξαρτήτως καταγωγής και προέλευσης. Οι εκπαιδευτικοί κατανοούν ότι πρέπει να διαθέτουν διαπολιτισμική επάρκεια, για να οργανώσουν ένα ειρηνικό σχολείο. Οι δομές προσχολικής αγωγής των Ο.Τ.Α. με ιδιαίτερη διαπολιτισμική ευαισθησία, αγκαλιάζουν τους μικρούς μαθητές, άσχετα με το χρώμα τους, την γλώσσα τους, την θρησκεία τους.

Στην εποχή μας βέβαια που χαρακτηρίζεται από την εξάπλωση της οικονομικής κρίσης, η πολιτεία έρχεται αντιμέτωπη με την φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, που μαστίζει τις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες. Η φτώχεια σχετίζεται μόνο με το εισόδημα και γενικά με οικονομικούς πόρους. Ενώ ο κοινωνικός αποκλεισμός σχετίζεται με πολλά περισσότερα προβλήματα. Από τα σημαντικότερα αυτό της στέγασης, της ανεργίας, της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, της πρόσβασης σε υπηρεσίες γενικότερα.

Ειδικότερα όταν μιλάμε για εκπαιδευτικό αποκλεισμό, εννοούμε όχι μόνο την δυσκολία πρόσβασης στο σχολείο, αλλά και την έλλειψη των κατάλληλων συνθηκών μέσα σε αυτό, που οδηγούν σε συναισθήματα απόρριψης, σχολική αποτυχία, διακοπή της φοίτησης κ.α.

Ωστόσο αποτελεί πρόβλημα ότι τόσο οι διεθνείς πολιτικές, όσο και η εθνική μας πολιτική, κινούνται με προτεραιότητα στην αποκατάσταση της οικονομικής σταθερότητας. Παραγκωνίζουν συστηματικά τα κοινωνικά προβλήματα και τα θέτουν σε δεύτερη μοίρα. Τα κοινωνικά δικαιώματα καταπατώνται στο όνομα της οικονομικής εξυγίανσης. Οι κοινωνικές παροχές περιορίζονται, συμπεριλαμβανομένων και των παροχών για την παιδεία.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι τα κοινωνικά δικαιώματα και η διατήρησή τους φανερώνουν τις ιδέες μας και τις αξίες μας για τον άνθρωπο. Φανερώνουν επίσης τον βαθμό που το κράτος ικανοποιεί τις ανάγκες των πολιτών του και τους εξασφαλίζει το «ευ ζην». Μαρτυρούν τον τρόπο που η πολιτεία προσπαθεί να διασφαλίσει συνθήκες αναδιανομής του πλούτου, και αποκατάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Εδώ ζητάμε από την διαπολιτισμική εκπαίδευση να αναλάβει τον ρόλο του θεματοφύλακα της κοινωνικής δικαιοσύνης. Να γνωρίσει στους μαθητές τα κοινωνικά δικαιώματα και να τους εμπνεύσει τον σεβασμό γι αυτά.

Μόνο έτσι θα επιτύχουμε να έχουμε ένα σχολείο που αγκαλιάζει όλα τα παιδιά με την ίδια αγάπη, τον ίδιο σεβασμό. Αφουγκράζεται τις ανάγκες τους και τους δίνει ίσες ευκαιρίες. Ένα σχολείο ειρηνικό.

Συνοψίζοντας καταλήγουμε ότι μόνο μέσα από την Κοινωνική Πολιτική, λύνονται ζητήματα ζωτικής σημασίας, για τον άνθρωπο και την κοινωνία. Επιβάλλεται «ενίσχυση του πλανητικού ανοσοποιητικού συστήματος» σε θέματα πολιτισμικής ετερότητας. Καθώς και σε θέματα ενίσχυσης της ιδιότητας του πολίτη. «Εγνωσμένοι πολίτες» από όλο τον πλανήτη θα πρέπει να ενώσουν τις γνώσεις τους και να συνεργαστούν με σκοπό την «διαγενεακή δικαιοσύνη». Να καταλήξουν σε έναν παγκόσμιο χάρτη κοινωνικών δικαιωμάτων και δίκαιης αναδιανομής πόρων για κοινωνική ευημερία.

Σήμερα που τα κοινωνικά δικαιώματα αμφισβητούνται και καταπατώνται, χρειαζόμαστε περισσότερη κοινωνική πολιτική, και εμπνευσμένους επιστήμονες που θα διδάξουν την αξία των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Banks, J. (2004). *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση*, μτφ. Σταματάκης, Ν. Παπαζήση, Αθήνα.
- Byram, M. (2003), *La compétence interculturelle*. Conseil de l'Europe.
- Cummins, J. (2002). *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μια κοινωνία*, μτφ. Αργύρη, Σ. Gutenberg, Αθήνα
- Dietrich, I. (2006). Παιδεία και Πολυπολιτισμικότητα - η μεταβολή των αιτημάτων προς τα σχολεία. Στο Δ. Χ. Χατζηδήμου, & Χ. Βιτσιλάκη (Επιμ.), *Το σχολείο στην κοινωνία της πληροφορίας και της πολυπολιτισμικότητας, Πρακτικά ΙΑ' Διεθνούς Συνεδρίου: Ρόδος, 21, 22 και 23 Οκτωβρίου 2005* (σσ. 52-54). Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Dodge, D., & Colker, L. (1998). *The Creative Curriculum for early childhood*. Washington DC: Teaching strategies, inc.
- Coehlo, E. (2007). *Διδασκαλία και μάθηση στα πολυπολιτισμικά σχολεία*,. (Μ. Λάγουρη, Μεταφρ.) Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.
- Erskine, A. (1998), *The Student's Companion to Social Policy*, Blackwell Οξφόρδη.
- Kadere, I. (1991), Ο κίνδυνος των βαρβάρων, Εφημερίδα Βήμα, ειδική έκδοση 16-6-1991.
- Kemshall, H. (2002). *Risk, Social Policy and Welfare*. Philadelphia: Open University Press Buckingham, .

Levitas, R. (2004). Τι είναι ο κοινωνικός αποκλεισμός;. Στο Μ. Πετμεζίδου, & Χ. Παπαθεοδώρου, *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*. Εξάντας, Αθήνα.

Midgley, J. (1997), *Social Welfare in global context*, Sage, London

R.G.Latham. (1852), *Man and his migration*, εκδόσεις C.B.Norton, New York 1852.

Rodie, C. (2016), *Μετανάστες και πρόσφυγες*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα.

Silver, H. (2006). *Social Exclusion, Encyclopedia of Sociology*. Blackwell, Oxford.

Spicker, P. (1995). *Social Policy, Themes and Approaches*. Harvester Wheatsheaf, London.

Titmuss, R. (1974), *Social Policy: An Introduction*,. London: George Allen & Unwin.

Washington, D. (2008), *The Concept of Diversity* , Washington & Company.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Ανδρούσου, Α. (2004), *Μαζί παιδαγωγοί και γονείς στο διαπολιτισμικό σχολείο* , Τυπωθήτω, Αθήνα

Βγενόπουλος, Κ. (1998), *Πρόσφυγες και μετανάστες στην ελληνική αγορά εργασίας*, Παπαζήση, Αθήνα

Βενιέρης Δ, & Παπαθεοδώρου Χ.. (2003), *Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα, Προκλήσεις και Προοπτικές*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

Βενιέρης, Δ. (2015), *Κοινωνική Πολιτική , Έννοιες και Σχέσεις: Τόπος*, Αθήνα

Βενιέρης, Δ.(2013), *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνικά Δικαιώματα, Το τέλος των Ύμνων*, Τόπος, Αθήνα

Βοσκόπουλος, Γ. (2009), Ευρωπαϊκή Ένωση, Θεσμοί, Πολιτικές, Προκλήσεις, Προβληματισμοί, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη

Γαργαλιάνος, Ι. (2007), Η οργάνωση και η διοίκηση της εκπαίδευσης των αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα, Σχολείο και σπίτι, τ. 486.

Γεωργογιάννης, Π.(1997),Θέματα Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, Gutenberg, Αθήνα

Γεωργογιάννης, Π.(2008), Διαπολιτισμικότητα και διαπολιτισμική εκπαίδευση, Στο Διαπολιτισμική εκπαίδευση: Βηματισμοί για μια αλλαγή στην εκπαίδευση, τ. 6ος (σσ. 31-35), Αυτοέκδοση, Πάτρα.

Γεωργογιάννης, Π. (2005), Κοινωνική Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Στο Ρ. Smith, Διαπολιτισμική Κοινωνική Ψυχολογία και Έρευνα: Βηματισμοί για μια αλλαγή στην Εκπαίδευση, τ. 5ος (σ. 43), Αυτοέκδοση, Πάτρα.

Γεωργογιάννης, Π. (2009), Εκπαιδευτική διαπολιτισμική επάρκεια και ετοιμότητα των εκπαιδευτικών Α/θμιας κ Β/θμιας εκπαίδευσης, Βηματισμοί για μια αλλαγή στην εκπαίδευση, Πάτρα.

Γεωργιάδης, Κ. (2006), Παγκοσμιοποίηση και φτώχεια, Μεταίχμιο, Αθήνα

Γεωργιάδης, Κ. (2007), Μετανάστευση και κοινωνική συνοχή, Εθνική Σχολή Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Αθήνα

Γκόβαρης, Χ. (2001), Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, Ατραπός, Αθήνα.

Γκόβαρης, Χ. (2011), Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση, Διάδραση, Αθήνα.

Γκότοβος, Α. (2002), Εκπαίδευση και Ετερότητα, ζητήματα διαπολιτισμικής παιδαγωγικής, Μεταίχμιο, Αθήνα.

Γούσης, Π. (1997), Η εκπαιδευτική πολιτική του ΥΠΕΠΘ για τα παιδιά των παλιννοστούντων Ελλήνων και των μεταναστών. Στο Μ. Δαμανάκης, Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση, (σσ. 170-175), Gutenberg, Αθήνα.

Ελληνική Εταιρεία τοπικής Αυτοδιοίκησης & Ανάπτυξης - Κοινωνική πολιτική & Τοπική Αυτοδιοίκηση . (1995), Μελέτη ΚΕΔΚΕ – ΕΕΤΑΑ, Αθήνα.

Ζαϊμάκης, Γ. (2002), Κοινοτική Εργασία και τοπικές κοινωνίες, Ανάπτυξη, Συλλογική δράση, Πολυπολιτισμικότητα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Ζολώτα, Ι. (2010), Ο ρόλος της γλώσσας της χώρας υποδοχής στη διαδικασία ένταξης των μεταναστών: έρευνα σε μετανάστες στην Πάτρα, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα.

Ζωγράφου, Α. (2003), Διαπολιτισμική αγωγή στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Τυπωθήτω/Δαρδανός, Αθήνα.

Ζώνιου – Σιδέρη, Α.(2004), Σύγχρονες Ενταξιακές Προσεγγίσεις, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Θ. Δραγώνα, Ε. Σκούρτου, Ε, & Α. Φραγκουδάκη. (2001). Εκπαιδευτικές πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες, εθνοπολιτισμικές διαφορές και εκπαίδευση, τ. Β.: Ε.Α.Π. Πάτρα.

Ιατρίδης, Δ. (2005). Οργανισμοί Κοινωνικής Φροντίδας. Σχεδιασμός Κοινωνικής Πολιτικής για Ανάπτυξη, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Κανακίδου & Β. Παπαγιάννη, Ε. (1998), Διαπολιτισμική Αγωγή, 2η έκδοση. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Κανακίδου, Ε., & Παπαγιάννη, Β. (1994), Διαπολιτισμική αγωγή, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα.

Καραγιάννης, Σ. (2012), Διαπολιτισμικές εκπαιδευτικές δράσεις στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση με ενίσχυση των διακρατικών συνεργασιών στους άξονες προτεραιότητας 1,2 & 3 του επιχειρησιακού προγράμματος "Εκπαίδευση και διά βίου μάθηση", ΥΠΔΒΜΘ, Αθήνα.

Καρακατσάνη, Δ. (2004), Εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση, Μεταίχμιο, Αθήνα.

Καραμάνου, Α. (2011), Διαπολιτισμικότητα και Θρησκεία στην Ευρώπη, Ίνδικτος, Αθήνα.

Κατρούγκαλος, Γ. (2004), Θεσμοί και συστήματα Κοινωνικής Προστασίας στο σύγχρονο κόσμο, Σάκκουλα, Αθήνα.

Κογκίδου, Δ., Τρέσσου, Ε., & Τσιάκαλος, Γ. (1997). Κοινωνικός αποκλεισμός και εκπαίδευση. Στο Ε. Σκούρτου, *Θέματα διγλωσσίας και εκπαίδευσης*. Νήσος, Αθήνα.

Κόντης, Α. (2014). Η μεταναστευτική μετάβαση στην Ελλάδα. Στο Μ. Δαμανάκης, Σ. Κωνσταντινίδης, & Α. Τάμης, *Νέα μετανάστευση από και προς την Ελλάδα*. Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.

Κοντιάδης, Ξ. Κ. (2006), Κοινωνική Πολιτική και Τοπική Αυτοδιοίκηση - Τελική έκθεση, Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Αθήνα.

Λαζαρίδη, Γ., & Αμίτσης, Γ. (2001). *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*. Παπαζήσης, Αθήνα.

Λέκκας, & Μαρκέτου. (2008), Διαπολιτισμική εκπαίδευση στο δημοτικό σχολείο-Θεωρία και εφαρμογή, Στο Γεωργογιάννης, *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση: Βηματισμοί για μια αλλαγή στην εκπαίδευση*, τ. 7^{ος}, Αυτοέκδοση, Πάτρα

Μαρκόπουλος, Α. (1990), Η εκπαιδευτική πολιτική των ευρωπαϊκών κοινοτήτων και τα εκπαιδευτικά συστήματα των κρατών – μελών, Θεσσαλονίκη.

Μάρκου, Γ. (1996), Προσεγγίσεις της πολυπολιτισμικότητας και η διαπολιτισμική εκπαίδευση-επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Γ.Γ. Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, Αθήνα.

Μάρκου, Γ. (1997), Το ερευνητικό πρόγραμμα για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση /επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, Στο Διαπολιτισμική εκπαίδευση-

επιμόρφωση εκπαιδευτικών: Μια εναλλακτική πρόταση (σσ. 19-33), Κέντρο διαπολιτισμικής αγωγής Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα.

Μητάκος, Γ. (1993), Τοπική Ανάπτυξη και Κοινωνική Πολιτική, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα.

Μουσούρου, Λ.(1998),Κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνική προστασία, Στο Κ.Κασιμάτη,κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία, Gutenberg,Αθήνα.

Νάσκου- Περράκη, Π. (2003), Η συμβολή της UNESCO και των άλλων Διεθνών Οργανισμών στη Διαμόρφωση της διαπολιτισμικής διάστασης της ελληνικής παιδείας, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

Ξενοφώντος, Χ. Χ.-Κ. (2014), Διαπολιτισμική εκπαίδευση: Προκλήσεις, παιδαγωγικές θεωρήσεις και εισηγήσεις, Σαΐτα, Καβάλα.

Παλαιολόγου, Ν., & Ευαγγέλου, Ο. (2003). *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική Εκπαιδευτικές, Διδακτικές και Ψυχολογικές Προσεγγίσεις*. Ατραπός,Αθήνα.

Παπαδοπούλου, Δ. (2002), Κοινωνικός αποκλεισμός: Εισαγωγή στην έννοια και τη διαδικασία, Κοινωνικός αποκλεισμός: Για τους ανθρώπους που παραμερίζουμε, Πρακτικά Συνεδρίου, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αρμός, Αθήνα.

Παπαδάκη - Γιώτη, Ο. (2004). *Ευρωπαϊκή Πολιτική ολοκλήρωση και πολιτικές αλληλεγγύης*. Κριτική, Αθήνα.

Παπαναούμ, Ζ. (2008), Διαπολιτισμικής Εκπαίδευση και Αγωγή, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Θεσσαλονίκη.

Παπαστυλιανού, Α. (2005), Διαπολιτισμικές διαδρομές, Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Πετράκου, Η. (2001), Η κατασκευή της μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία.,Στο Α. Π. Μαρβάκης, Μετανάστες στην Ελλάδα (σσ. 31-56), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

- Πολυζωίδης . Π. (2010), Κοινωνικό μάρκετινγκ, παρατηρητής της Θράκης
- Πουλοπούλου-Έμκε, Η. (1986). Προβλήματα μετανάστευσης - παλιννόστησης. *Ινστιτούτο Μελέτης Ελληνικής Οικονομίας (Ι.Μ.Ε.Ο), Ελληνική εταιρεία δημογραφικών μελετών (Ε.Δ.Η.Μ).*
- Σκαμνάκης, Χ. (2005), Η Υποεθνική Παράμετρος, Προοπτική ή Αδυναμος Κρίκος των Συστημάτων Κοινωνικής Προστασίας, Κριτική, Αθήνα.
- Σκλάβου, Κ. (2008), Οδηγός Διαπολιτισμικής Συμβουλευτικής, Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, Παπαζήση, Αθήνα.
- Σκούρτου, Ε., & Βρατσάλης, Κ. (2000), Δάσκαλοι και μαθητές σε τάξεις πολιτισμικής ετερότητας. Εκπαιδευτική Κοινότητα, τεύχος 54, σσ. 26-33.
- Σούλης, Σ. (2002)., Παιδαγωγική της ένταξης. Τυπωθήτω, Αθήνα.
- Τρουμπέτα, Σ. (2012), Το προσφυγικό και το μεταναστευτικό ζήτημα στην Ελλάδα, Παπαζήση, Αθήνα.
- Τσαούσης, Δ. (1991), Η κοινωνία των ανθρώπων, Gutenberg, Αθήνα.
- Τσαούσης, Δ. (1996), Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική, Gutenberg, Αθήνα.
- Τσιάκαλος, Γ. (1998), Κοινωνικός αποκλεισμός: Ορισμοί, Πλαίσιο και Σημασία. Στο Κ. Κ., Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία, Gutenberg, Αθήνα.
- Τσιάκαλος, Γ. Κ. (1998), Ανθρώπινη αξιοπρέπεια και κοινωνικός αποκλεισμός, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Τσοκαλίδου, Ρ. (2015). Γράμμα προς γονείς και εκπαιδευτικούς. *Περιοδικό Πολύδρομο, 8ο τεύχος.*
- Τσομπάνογλου, Γ. (2005), Τεχνολογική, κοινωνική πολιτική και ανάπτυξη, Τυπωθήτω, Αθήνα.

Τσούκας, Χ. (2016), Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι ως πρόσφυγες και μετανάστες, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

ΥΠΕΠΘ. (2000), Πρόγραμμα παραγωγής διδακτικού υλικού για την ελληνόγλωσση διδασκαλία των ελληνοπαίδων της Ο.Δ. Γερμανίας στα τμήματα μητρικής γλώσσας, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα.

ΦΕΚ.124 Α΄/16-6-1996, Νόμος 2413/1996 «Η Ελληνική Παιδεία στο εξωτερικό, η διαπολιτισμική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις», Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα.

ΦΕΚ.212 Α΄/23-8-2005, Νόμος 3386/2005 «Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια», Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα.

Χαϊδογιάννου, Χ. (2013), Σχέση πολιτισμικής ετερότητας και γλωσσικής ικανότητας σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα. Τα εκπαιδευτικά 107-108, σσ. 239-240.

Χαϊδογιάννου, Χ. (2011), Σχεδιασμός γλωσσικού μαθήματος για μη φυσικούς ομιλητές : εφαρμογή στη Γ και Δ τάξη του δημοτικού, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα.

Χαραβιτσιδής, Π. (2013), Χτίζοντας ένα δημοκρατικό και ανθρώπινο σχολείο, Επίκεντρο, Αθήνα.

Χατζησωτηρίου, Χ. (2014), Διαπολιτισμική Εκπαίδευση: Προκλήσεις, Παιδαγωγικές θεωρήσεις και εισηγήσεις, Σαΐτα, Καβάλα.

Χριστοδούλου, Θ. (2009), Μετανάστες και Διαπολιτισμική Εκπαίδευση στην Ελλάδα. 12ο Διεθνές Συνέδριο 19-21 Ιουνίου, Πάτρα.

Χρυσάκης, Μ. (1996), Κοινωνικός αποκλεισμός και εκπαιδευτικές ανισότητες, Στο ΕΚΚΕ Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα, Έκθεση για το ευρωπαϊκό κοινοτικό ταμείο, τ. Α. ΕΚΚΕ, Αθήνα.

Χρυσόχου, Ξ. (2004), Πολυπολιτισμική Πραγματικότητα, Οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Χτουρής, Σ. (1999), Κοινωνική Διαφοροποίηση, Κοινωνικές Ομάδες και Κοινωνική Πολιτική, Νεότεροι Μετασχηματισμοί της Κοινωνικής Πολιτικής και η Προβληματική του Κοινωνικού Αποκλεισμού, Κριτική, Αθήνα.

Διαδικτυακές πηγές – Ιστοσελίδες.

Μικρή πυξίδα Compasito "Εγχειρίδιο εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα για παιδιά" Ελληνική έκδοση, 2012, Κέντρο Στήριξης Μη Κυβερνητικών Οργανισμών Εζεκία Παπαϊωάννου 27, ΤΚ 29131, 1621 Λευκωσία, Κύπρος.

Διαθέσιμο στο link:

[http://www.childcom.org.cy/ccr/ccr.nsf/All/E139A2CD27BCB462C2257AF3002ACD10/\\$file/Compasito,%20%CE%9C%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%B7%CC%81%20%CE%A0%CF%85%CE%BE%CE%B9%CC%81%CE%B4%CE%B1.pdf](http://www.childcom.org.cy/ccr/ccr.nsf/All/E139A2CD27BCB462C2257AF3002ACD10/$file/Compasito,%20%CE%9C%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%B7%CC%81%20%CE%A0%CF%85%CE%BE%CE%B9%CC%81%CE%B4%CE%B1.pdf) Προσπελάστηκε 13/3/2018

Ασκούνη, Α. Α.-Ν. (2007). Ετερογένεια και σχολείο. *Κλειδιά και Αντικλειδιά*, σ. 25.

Διαθέσιμο στο link:

<http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/3234/940.pdf> Προσπελάστηκε 24/1/2018

Βαμβακίδου, Ν. Κ. (2003). *Το τέλος της ομοιογένειας και η απαρχή της ετερότητας στο σύγχρονο ελληνικό σχολείο. Παρατηρητής* σς 47-55 Διαθέσιμο στο link:

<http://users.uowm.gr/kdinas/wp-content/uploads/2016/01/%CE%A4%CE%BF-%CF%84%CE%AD%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%B9%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B1%CF%80%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%AE-%>

Προσπελάστηκε: 15/1/2018

Βερυκοκάκη, Ε. (2010). *Η πολιτισμική ετερότητα στο διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγραμμάτων σπουδών για το νηπιαγωγείο και στον οδηγό νηπιαγωγού*.

Κρήτη: Πανεπιστήμιο Κρήτης. Διαθέσιμο στο link:

http://www.pi-schools.gr/preschool_education/eisigiseis/diath_pl_prog_sp_nip.doc

Προσπελάστηκε 18/1/ 2018.

Δαμανάκης, Μ. (1997). Η διαπολιτισμική αγωγή και εκπαίδευση στην Ελλάδα. Στο *Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τάσεις και προοπτικές*. Διαθέσιμο στο link: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.857.4446&rep=rep1&type=pdf> Προσπελάστηκε 15/1/2018

Θεριανός, Κ. (2010, Μάρτιος 2). *Μετανάστες δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα: από τα διεθνή σύνορα στα κοινωνικά εσωτερικά σύνορα της μεγαλόπολης*. Διαθέσιμο στο link: <http://www.historein.gr/2010/03/blog-post.html>

Προσπελάστηκε 17/1/2018

Κασίμη, Χ. (2007). Μετανάστευση και Εκπαίδευση στην Ελλάδα: οι αντιφατικές όψεις μιας διαπολιτισμικής συνάντησης. *Γεωγραφίες*(13), σσ. 86-100. Διαθέσιμο στο link: <http://estia.hua.gr/browse/579>. Προσπελάστηκε 22/1/2018,

Κεσίδου, Α., & Παπαδοπούλου, Β. (2008). Η διαπολιτισμική διάσταση στη βασική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών: αναγκαιότητα και εφαρμογές. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*(45), σσ. 37-56. Διαθέσιμο στο link: <https://ojs.lib.uom.gr/index.php/paidagogiki/article/view/6972> Προσπελάστηκε 25/1/2018

Κοτζαμάνη, Μ., & Τζωρτζοπούλου, Α. (2008). *Η εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών - διερεύνηση των προβλημάτων και της προοπτικής επίλυσής τους*. ΕΚΚΕ, Αθήνα: Διαθέσιμο στο LINK: <https://www.ekke.gr/publications/wp/wp19.pdf> Προσπελάστηκε 17/1/2018

Λυτσιούτση, Σ. (2014). *Στάσεις, απόψεις και τρόποι διαχείρισης της θρησκευτικής ετερότητας στη σχολική τάξη από τους/τις νηπιαγωγούς*. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ. Θεσσαλονίκη

Διαθέσιμο στο link: <http://ikee.lib.auth.gr/record/135056/files/GRI-2014-13047.pdf>
Προσπελάστηκε 3/2/2018

Μιχαήλ, Δ. (2010). Γλωσσική διατήρηση/μετατόπιση στη δεύτερη γενιά Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα: Κινητική ενσωμάτωση και κινητικότητα. *Εθνολογία: Περιοδική Έκθεση της Ελληνικής Εταιρείας Εθνολογίας*, 14/2008-2010. Διαθέσιμο στο link <http://ikee.lib.auth.gr/record/284117/files/GRI-2016-17096.pdf>. Προσπελάστηκε 14/1/2018

Παπαδοπούλου, Α., & Κεσίδου, Β. (2008). Η διαπολιτισμική διάσταση στη βασική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών: αναγκαιότητα και εφαρμογές. *Παιδαγωγική επιθεώρηση*, 45, σσ. 37-55. Διαθέσιμο στο link: <http://ikee.lib.auth.gr/record/211096?ln=el>. Προσπελάστηκε 16/1/2018

Παπαχρήστος, Κ. (2011). *Εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών - Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Διαθέσιμο στο link: papachristoskos.blogspot.gr: <http://papachristoskos.blogspot.gr> Προσπελάστηκε 21/1/2018.

Ρουσάκη, Ε. (2011). *Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών μέσω της εκπαίδευσης*. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα: Διαθέσιμο στο link [:http://estia.hua.gr/file/lib/default/data/2720/theFile](http://estia.hua.gr/file/lib/default/data/2720/theFile) Προσπελάστηκε 18/1/2018

Cahnman, W., & Schmitt, C. (1979). The Concept of Social Policy (Sozialpolitik). *Journal of Social Policy*, Vol.8, n.1. doi:<https://scihub.tw/10.1017/S0047279400008382> .

ECRI - European Commission against Racism and Intolerance. (2006). *Third Report on Cyprus*. European Commission. Διαθέσιμο στο link: www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ECRI/2-Country-by-country_approach/Cyprus Προσπελάστηκε 17/1/2018

Gogonas, N. (2009, Μάρτιος). Language shift in second generation Albanian immigrants Greece. *Journal of multilingual and multicultural development*, 30(2),95-110. Διαθέσιμο στο link: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01434630802307908> Προσπελάστηκε 18/1/2018

Milot, M. (2007). Η θρησκευτική διάσταση στη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Στο Α. Βαλλιανάτος (Επιμ.), *Θρησκευτική ετερότητα και διαπολιτισμική εκπαίδευση: ένα βοήθημα για τα σχολεία* (Ν. Χαραλαμπίδου, & Α. Βαλλιανάτος, Μεταφρ.). Συμβούλιο της Ευρώπης. Διαθέσιμο στο link: http://www.pi-schools.gr/lessons/religious/europ_diast/thr_eterot_diap_ekp.doc Προσπελάστηκε 19/1/2018

Panagiotopoulos, C., & Nikolaidou, M. (2007). At crossroads of civilizations: multicultural educational provision in Cyprus through the lens of a case study. *Intercultural education*, 18(1), σσ. 65-79. Διαθέσιμο στο link: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14675980601143769> Προσπελάστηκε 4/2/2018

Plaisance, E., & Rayna, S. (1997). L' éducation préscolaire aujourd'hui: réalités, questions et perspectives. *Revue Française de Pédagogie*(119), σσ. 107-139. Διαθέσιμο στο link: http://ife.ens-lyon.fr/publications/edition-electronique/revue-francaise-de-pedagogie/INRP_RF119_10.pdf Προσπελάστηκε 15/1/2018

Strobel, P. (1996). From poverty to exclusion: a wage earning society or a society of human rights? *International Social Science Journal*. Διαθέσιμο στο link: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-2451.1996.tb00071.x>

Προσπελάστηκε 27/1/2018

